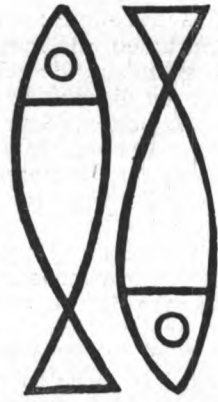

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Adres redactie: ds H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.)

Administratie: Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220, Zeist

Over de organisatie van het Gereformeerd Onderwijs

Het heeft er alle schijn van dat er onder de nederlandse christenen van onze dagen niet veel belangstelling meer bestaat voor het christelijke onderwijs en de christelijke school. Men hoort er tenminste allerwege over klagen dat de vergaderingen van de verenigingen van welke deze scholen uitgaan slecht worden bezocht en dat men de gang van zaken op de scholen uitsluitend aan de besturen daarvan of — nog erger — alleen aan de onderwijzers overlaat.

Wat dit betreft is er enorm verschil tussen wat we nu beleven en de tijd van vóór 1920, het jaar waarin de „gelijkstelling“ van het openbaar en het bijzonder onderwijs ten aanzien van de financiering door de overheid tot stand kwam.

De onverschilligheid ten opzichte van de „eigen scholen is er ongetwijfeld ook oorzaak van dat de diep ingrijpende veranderingen in de organisatie van de scholen welke een paar jaar geleden tot stand kwam weinig aandacht heeft getrokken. Ondanks het feit dat deze voor de toekomst van de christelijke scholen van enorme betekenis is en steeds meer wordt.

Wat is er namelijk geschied?

Tot voor enkele jaren waren de christelijke scholen in ons land in hoofdzaak in drie organisaties verenigd.

Er was vooreerst de Vereniging voor Chr. Nationaal Onderwijs. Deze vereniging zou men kunnen typeren als algemeen christelijk. Ze had als grondslag „de onveranderlijke waarheden, wier levenskracht zich in het tijdperk der Reformatie, ook hier te lande, voor kerk en school, met zegenrijke luister geopenbaard heeft.“ Deze grondslagformule werd voor meer dan een halve eeuw door Groen van Prinsterer zo geformuleerd. In deze vereniging waren voornamelijk die scholen georganiseerd welke uitgingen van verenigingen met een ledenbestand dat behoorde tot verschillende kerkelijke denominaties.

Voorts was er een Vereniging

voor Christelijk Volksonderwijs. Die was specifiek Nederlands-Hervormd.

En ten slotte was er het „Gereformeerd Schoolverband“. Deze organisatie was in het leven gekomen in 1906. De grondlegger, ook jarenlang de voorzitter ervan, was prof. Bavinck. In die jaren voluit de autoriteit op het gebied van de christelijke paedagogiek.

Hoezeer Bavinck ook altijd op samenwerking van alle christenen aandrong waar dat maar enigszins mogelijk was, gaf hij toch vooral de stoot tot de oprichting van deze specifiek confessioneel-gereformeerde scholenorganisatie naast de reeds bestaande. Hij werd daarbij speciaal ook geassisteerd door ds J. C. Sikkel. Deze schreef in het begin van deze eeuw reeksen artikelen over het karakter en de noodzaak van gereformeerde scholen en de organisatie daarvan.

Men heeft het Bavinck in de dagen van de oprichting van Gereformeerd Schoolverband meermalen, en soms zeer ernstig, kwalijk genomen dat hij zo vurig het pleidooi voor gereformeerde scholen voerde. Men zei het steeds weer dat men zoiets van hem, de man die zo diep gegrepen was door de katholiciteit van christendom en kerk, het allerminst had verwacht!

In een meesterlijke rede — die het herdrukken overwaard is! — zette Bavinck uiteen waarom naar mijn overtuiging mannen en vrouwen van gereformeerde levensovertuiging ook beslist gereformeerde scholen voor hun kinderen moesten verlangen. Ik zal uit de zojuist genoemde rede een paar passages citeren welke de kern vormen van zijn magistraal betoeg.

Bavinck wijst er daarin vooreerst op dat sinds de bijzondere scholen in 1905 werden gesubsidiëerd de schoolstrijd niet meer voornamelijk een strijd om, maar een strijd voor de christelijke school is geworden. Die strijd is veel zwaarder dan de politieke worsteling om de rechtsgelijkheid voor de bijzondere scholen te ver-

overen. Want het zal bij deze nieuwe strijd „aankomen op stille rustige arbeid in het studeervertrek, op een leven voor en in de school, op een algehele toewijding aan het onderwijs, op rusteloos voortgezette innerlijke reformatie. Daartoe is groter energie, sterker wilskracht, standvastiger volharding van node dan voor de politieke strijd.“

Bavinck wijst voorts op een specifiek gevaar dat de scholen in de sinds 1905 geschapen situatie bedreigt. Het is dit dat nu de scholen financieel de besturen en verenigingen niet meer nodig hebben zij op eigen benen willen staan en op eigen wieken gaan drijven. „Dat kan bij de onderwijzers een gevoel van zelfstandigheid en onafhankelijkheid kweken, en hen in verzoeking brengen, om aan schoolbesturen, aan ouders, van verenigingen de rug toe te keren en zich weinig om hen te bekommeren. Zo licht kan de gedachte opkomen, dat al die mensen en verenigingen goed waren, zolang zij geld bijeen moesten brengen, maar dat zij thans hun tijd hebben gehad en over de inwendige, geestelijke belangen der school niet oordelen kunnen. Een vals esprit de corps zou dan in de onderwijswereld varen, zoals die soms ook in predikanten werkt, als zij als deskundige theologen uit de hoogte op gemeente of kerkeraad neerzien, of ook vele mannen der wetenschap bezielt, als deze in hun hoogheid van mensen buiten hun kring geen tegenspraak of zelfs geen twijfel van hun gezag kunnen dulden.“

Als er iets van dit streven in de kringen van het christelijk onderwijs openbaar zou worden tegengestaan. „Niet in mindere mate in meerdere mate dan vroeger behoort de band tussen school en gezin, tussen onderwijzers en ouders, tussen onderwijs en leven aangehaald en versterkt te worden. Zoals het de predikant niet past, om de kerkeraad en de gemeente als niet-deskundigen te minachten, evenmin voegt het de onderwijzer, zich het monopolie van onderwijs en opvoeding aan te matigen. Zij hebben toezicht en kritiek van node, en moeten die met geduld en in goeden gemoeide kunnen dragen. De school mag niet losgemaakt worden uit het milieu, waarin zij op de duur alleen tieren en bloeien kan. Zij mag niet op een soevereine hoogte gaan staan... zij is uit en voor het volk; volksschool moet ze zijn en blijven. Indien de Christelijke scholen op de dag, waarop zij rijkszaak werden, ophielden volkszaak te zijn, zou de overwinning voor haar geen winst zijn, maar een onherstelbaar verlies.“

Bavinck wijst er dan in het

vervolg van zijn rede op dat het er, juist in de twintigste eeuw, die toen hij sprak nog maar zes jaar oud was, boven alles op aankomt in onderwijs en opvoeding zich te laten leiden door een authentiek christelijke paedagogiek. Deze immers staat boven de wisselende meningen van de dag en waarborgt vastigheid en bestand, vrijheid en zelfstandigheid, duurzaamheid en gezonde ontwikkeling. En dat alles was naar Bavincks overtuiging in deze eeuw van het hoogste belang. Want — zoals allen erkennen en wat hij dan gaat zeggen bezit onveranderde actualiteit — „het Christendom ondergaat heden ten dage een crisis, ernstiger dan immer te voren. Duizenden bij duizenden roepen, dat het Christendom door de moderne wetenschap tot in zijn grondslagen toe ondermijnd, losgewoeld, omvergoorpen is. Met name moet in de school de godsdienstige, de Christelijke, de kerkelijk reactionaire, inbegrepen de halfslachtig liberale, wereldbeschouwing plaats maken voor die moderne opvatting van wereld en leven, van maatschappij en volk, welke op de grondslag der zuiver natuurwetenschap en der darwinistische evolutie-leer rust. Principieel loopt de strijd tussen schepping en ontwikkeling, revolutie en evolutie, tussen de wereldbeschouwing van boven en die van beneden.“

Speciaal ook met het oog op deze situatie van het christendom kiest Bavinck nu voor gereformeerde scholen. Dat wil zeggen: voor scholen welke zich in hun onderwijs binden aan de gereformeerde confessie. Voor Bavinck was namelijk het gereformeerde niet anders dan het christelijke zoals dat, uit de verbastering ervan, in de historie der zestiende eeuw weer zuiver was te voorschijn getreden. In geen enkele belijdenis was naar zijn overtuiging het christelijke in zijn religieus, ethisch en theologisch karakter zo tot zijn recht gekomen als in de gereformeerde. Nergens was het zo diep en breed, zo ruim en vrij, zo waarlijk katholiek opgevat als in de confessies van de gereformeerde kerken. En daarom zal een waarlijk christelijke school gereformeerd en een waarlijk gereformeerde school het meest authentiek christelijk zijn en zo het sterkst staan in de steeds zwaarder wordende geestelijke worsteling van de twintigste eeuw.

Bavinck wijst er voorts op dat het nodig is dat de christelijke scholen een verband aangaan. Zij hebben om tot volle bloei te komen de hulp en de steun, de raad en de voorlichting, de zorg en de prikkel der gemeenschap nodig. Voor gereformeerde scholen betekent dit dat zij vóór alles ver-

band met elkaar zullen zoeken. Want „alleen scholen, die met elkander op de grondslag derzelfde belijdenis staan en die dus dezelfde behoeften en eisen, dezelfde taak en roeping hebben, kunnen waarlijk voor elkaar tot steun en leiding, tot voorlichting en beoediging zijn.”

Dit zeggend bedoelt Bavinck allermint de gereformeerde scholen in een hoogmoedig en steriel isolement te drijven. Waar dat maar enigszins mogelijk is moet door de bijzondere scholen van allerlei kleur samenwerking worden gezocht. Maar nu deze scholen zich in de nieuwe periode van hun geschiedenis paedagogisch moeten bevestigen en versterken leidt vaagheid van beginselen tot voortdurende verwarring en misverstand. Vooral ook om deze twee kwaden te vermijden dienen scholen die van verschillende beginselen uitgaan ook in eigensoortige verbanden te worden georganiseerd, zonder daarbij evenwel het contact met andere scholen uit het oog te verliezen.

Dit alles wilde Bavinck gerealiseerd zien in het in 1906 door hem ten doop gehouden Gereformeerd Schoolverband.

De bedoeling met het leggen van een Gereformeerd schoolverband zo verklaarde hij „bestaat dan ook geenszins daarin, om de gemeenschap met andere Christelijke scholen te verbreken, maar veeleer om ze te bevorderen, op gezonde basis op te bouwen en in de toekomst voor verstoring te bewaren. Fusie loopt toch altijd op ontbinding uit, omdat zij uit gebrek aan zelf- en aan mensenkennis voortspruit; maar het innemen van een eigen standpunt leidt vanzelf weer tot waardering, vereniging en samenwerking. En ook wordt het leggen van een Gereformeerd schoolverband niet beziend door de wens, om de onderwijzers, de schoolbesturen, de schoolverenigingen op hun vergaderingen de artikelen van de belijdenis of de vraagstukken der theologie te doen behandelen. Maar juist integendeel, om zulk een behandeling onnodig en overbodig te maken, en de vergaderingen ongestoord aan de belangen van onderwijs en opvoeding te wijden. Bij een ruimere grondslag en in een ruimere kring, in de kring bijv. van een Christendom boven geloofsverdeeldheid, weet men nooit, wat men in de principia aan iemand heeft, blijft heimelijk altijd de neiging bestaan, om elkander te wegen en te schatten; draagt het verzwijgen van de verschilpunten steeds een opzettelijk gedwongen karakter, en is men zelfs bij de bespreking van afgeleide vraagstukken niet open en vrij.”

Wanneer men zich evenwel op eenzelfde grondslag plaatst verdwijnt deze gedwongenheid in de omgang als vanzelf. „Allen zijn het in de beginselen eens en vangen bij dezelfde uitgangspunten hun denken en redeneren aan. Buiten die beginselen bestaat er zeker allerlei verschil in inzicht, maar het is een verschil, door de belijdenis zelf vrijgelaten en erkend, en dus ook door ieder goedgekeurd en geëerbiedigd. Van verdenking, van veroordeling, van een wegen en indelen is hier geen sprake meer; allen zijn broeders, zonen van hetzelfde huis, in vertrouwen met elkander verenigd. Daarom behoeft over de beginselen niet meer gesproken te worden; zij maken het fundament uit, en dat fundament moet hecht en sterk zijn, maar het ligt onder de grond en wordt niet blootgewoeld.

De gedachtenwisseling kan op alle vergaderingen volkomen en ongedeeld aan de grote belangen van onderwijs en opvoeding gewijd worden; en van het begin tot het einde kan zij zich kenmerken door broederlijke zin, hartelijk vertrouwen en openhartige toon.”

Uit deze citaten wordt duidelijk welk beeld van een Gereformeerd Schoolverband Bavinck bij de oprichting daarvan voor ogen stond. Volledigheidshalve moet ik er nog bijvoegen dat daarbij speciaal ook aan de opleiding van de onderwijzers werd gedacht. De initiatiefnemers beseften terdege dat wat een school uiteindelijk is beslissend bepaald wordt door de mannen en vrouwen die daarin onderwijs geven! Door het accepteren van een confessionele grondslag van een school wordt niet automatisch en zonder meer het geven van gereformeerd onderwijs gewaarborgd. Dat komt er alleen als ook de onderwijzers en onderwijzeressen metterdaad en in de ware zin van het woord gereformeerd zijn. De oprichters van Gereformeerd Schoolverband stond voorts niet een specifiek kerkelijke school voor ogen. Zij wilden een bond van scholen formeren die confessioneel gereformeerd zijn.

Gereformeerd Schoolverband heeft in de loop van zestig jaar enorm veel voor de daarbij aangesloten scholen gedaan. Een lange reeks van geschriften deed zij het licht zien, waarin een massa waardevol studiemateriaal werd geboden. Het verband oefende voorts voortdurend toezicht uit op het karakter en de deugdelijkheid van het onderwijs in de daarbij aangesloten scholen. Het bevorderde voorts de stichting van gereformeerde kweekscholen voor de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen. Het is ook vooral aan de activiteit van het G.S. te danken dat in 1926 een leerstoel voor gereformeerde paedagogiek aan de Vrije Universiteit kon worden gesticht.

Het kan nu niet genoeg betreurd worden dat het Gereformeerd Schoolverband in 1968 werd opgeheven doordat het met de beide andere bovengenoemde organisaties een fusie aanging. Met andere woorden: dat het juist dát deed waarvoor Bavinck bij de oprichting zo ernstig had gewaarschuwd, omdat dat altijd op ontbinding uitloopt.

En deze fusie kwam tot stand in een tijd waarin het christelijk karakter van de christelijke scholen al meer dubieus wordt. Het geschiedde een jaar of tien nadat prof. Waterink deze alarmerende woorden had geschreven: „Het is wel uitermate tragisch, dat wij nog geen 40 jaar na de pacificatie (gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs) moeten constateren, dat er in brede kring niet de minste belangstelling bestaat voor principiële vragen, zelfs niet in de tijden, waarin van alle kant de chr. school en principieel en praktisch ondergraven wordt. Tragisch is het, dat de grote massa van onze chr. onderwijzers denkt, dat ons chr. onderwijs kan blijven bloeien, terwijl er wormen knagen aan de wortels; tragisch is het dat slechts enkele honderden van mannen en vrouwen, die aan het chr. onderwijs meewerken werkelijk worstelen met de problemen, omtrent de grondslagen van dat onderwijs en met de vragen, die uit de strijd rondom de chr. school vandaag naar voren komen.

Wanneer we nog 40 jaar op dezelfde manier voortgaan (dat is

achteruitgaan) als de laatste 40 jaar, zal de historieschrijver kunnen zeggen, dat er 80 jaar is gestreden voor de chr. school, dat zij triumferend uit de strijd tevoorschijn kwam, maar dat zij stierf in de volgende 80 jaar aan haar eigen overwinning, omdat soldaten en zelfs officieren in het leger geen begrip hadden voor de zin en de betekenis van het patrimonium, het vaderlijk erfdeel; en omdat zij niet begrepen, dat het de roeping is van de christen, om elke dag opnieuw de vijand te onderkennen en de erve der vaderen te verdedigen, niet om de erve als zodanig, maar om wat zij betekent: een school met de Bijbel, waar kinderen des Verbonds worden opgevoed naar de Schriften.”

Inderdaad, tien jaar nadat prof. Waterink deze woorden sprak ging het Gereformeerd Schoolverband ten onder. Het was een nieuw symptoom van het kwaad dat prof. Waterink signaleerde. Het was een nieuw bewijs dat zijn sombere voorspelling juist was geweest! Vooral ook de wijze waarop deze fusie tot stand kwam bewees dat Waterink juist had gezien. Op de vergadering waarop het zo ongewoon belangrijke besluit werd genomen hadden, als alle daarbij aangesloten scholen op reglementaire wijze vertegenwoordigd waren geweest, ongeveer duizend stemmen uitgebracht moeten worden. Het waren er — schrik niet — 87! Een besluit om tot fusie over te gaan moest twee-derde van dat aantal stemmen verwerven. Dat wil zeggen 57 1/3 stem. Vóór de fusie stemden er 58! Zo kwam deze fusie tot stand Twee-derde van één stem gaf de doorslag.

Het spreekt als vanzelf dat de velen die deze fusie betreurden zich afvroegen wat er in de nieuwe situatie moest worden gedaan. De samensmelting van de drie organisaties van chr. scholen was immers zeer duidelijk een openbaring van en een moment in het machtige eenheidsstreven dat alle verschillen tussen hen die zich christen noemen relativeert en annuleert. Consequent was dan ook dat door verdedigers van deze fusie de eenwording van protestantse en rooms-katholieke scholen werd gepropageerd.

De vraag: wat nu te doen was te dringender omdat steeds duidelijker blijkt dat de „nieuwe theologie” met haar Schriftkri-

STICHTING GEREFORMEERDE KINDERBESCHERMING

De „Stichting Anno 1970 voor Gereformeerde Kinderbescherming en Maatschappelijk Werk” heeft nu een eigen gironr nl. 2078430, per adres: Lavendelhof 11, Barendrecht.

U kunt op dit gironummer uw collecten of bijdragen storten.

tiek, haar propaganda voor de evolutie en haar revolutionaire inslag steeds meer doordringt in de wereld van het christelijke onderwijs. Het resultaat van de overlegging van de tegenstanders der fusie was, zoals bijna vanzelf sprak, de oprichting van een nieuw verband van Geref. Scholen. En dat presenteerde zich in 1969 onder de naam van „Verband van Scholen van Geref. Bijlijdenis.”

We willen met alle nadruk de aandacht van onze lezers vestigen op deze nieuwe — in feite reeds ruim 60 jaar oude! — organisatie. Het is in onze tijd dringend noodzakelijk dat ouders weten wat voor onderwijs aan hun kinderen gegeven wordt op scholen die pretenderen christelijke scholen te zijn. En het is voor hen daarom ook van groot belang te weten in welke organisatie die scholen zijn opgenomen. En niet minder is het een taak van de bestuursleden van schoolverenigingen dat goed te weten. Daarom vestigen we hier de aandacht op dit nieuwe — oude! — verband van christelijke scholen.

Wie er meer van wil weten leze de heldere brochure welke dat Verband onlangs het licht heeft doen zien. Ze heeft tot titel: **Over de organisatie van het Gereformeerd Onderwijs**, is geschreven door de heer IJ. Jacobs, penningmeester van dat verband en verkrijgbaar bij de secretaris ervan: W Tamminga, Hoofdweg 57, Harkstede, tel. 05904-437.

C. Veenhof - Kampen

Gesprek

*Vanuit de telefoon een scherpe stem,
die spreekt van wat men schuldig is gebleven.
Schuld vergezelt de mens geheel zijn leven,
maar zet de koopman soms volkomen klem.*

*Of hij nu goed bespraakt is en ad rem,
of dat hij zwijgt, het is hier om het even,
de koopman moet voortaan op borgtocht leven,
krediet opnemen in Jeruzalem.*

*Het deficiet is soms ontstellend groot.
Zelfs laat de mens het achter na zijn dood
tot ongenoegen van de erfgenamen.
Hij moet nu snel een dekkingsplan beramen.*

*Wie handig kan in schijn consolideren
zal men zeker voor vol aanzien en eren.*

FRANK DAEN

Uit:
„De koopman en zijn tijd”

KERKELIJK *Leven*

Echte refomatie

of

schijnreformatie

Luther

Zoals zo veel mannen, die van de Here een bijzondere roeping ontvingen, heeft Luther veel last gehad van zijn vrienden. Bijvoorbeeld van Carlstadt en anderen. Hoe — daarop hoopt Prof. Veenhof in ons blad nog de aandacht te vestigen. Evenals in de dagen van de doleantie dr Willem van den Bergh heeft Luther heel scherp gezien dat de echte wederkeer tot de Here en de ware reformatie van de gemeente van Christus niet bestond in een verandering hier en een wijziging daar, maar in de prediking van het evangelie van de genade Gods door Christus, aangenomen met het hart. Zonder die prediking van het loutere evangelie van de Here Jezus Christus en zonder de wederkeer tot dat evangelie om het te horen en te doen, waren al die veranderingen in de 'uitwendige godsdienst' niet alleen waardeloos, maar ze speelden zelfs de vijand in de kaart. Er waren er in Luthers dagen, die meenden, dat er al heel wat voor de kerk en het koninkrijk Gods gewonnen was, wanneer er weer een priester zich in de huwelijke staat begaf „zodra hij dezelve hebben kon”, wanneer de kloosters leeg liepen, wanneer de mis in het Duits gelezen of gezongen werd, wanneer de zang der gemeente werd ingevoerd, de mensen het vertikken nog langer ter biecht te gaan. Telkens wanneer er zo iets gebeurde, wanneer er weer een heiligenbeeld op de plavuizen van de kerk in gruzelementen viel, juichten zij alsof dat de pauselijke troon deed wankelen. Luther heeft er vaak diep verdriet aan beleefd. Niet omdat hij dat alles wilde behouden, maar omdat hij beter dan deze ijveraars begreep hoe machtig het roomse 'antichristendom' wel was en dat er maar één enig middel was om deze pauselijke macht te breken: niet het breken van de FEITELIJKE structuren van de roomse kerkelijke organisatie, maar het wederkeren tot de NORMATIEVE structuren voor de kerk. Het eerste kan geschieden buiten alle geloof, het laatste alleen door het geloof. En daarom gold er maar één gebod: predik het Woord en geloof het evangelie. Gebeurde dat, dan volgde de omzetting van het leven der gemeente in haar samenkomsten en in haar leven op maandag en dinsdag en dan zou de macht van de paus over de gewetens der mensen gebroken worden.

Brief aan de Galaten

Op vele plaatsen heeft Luther zich over de „ijver tot God, maar niet met verstand”, die vele hervormingsgezinden aan de dag legden, uitgesproken. Misschien nergens zó duidelijk als in zijn commentaar op de brief aan de Galaten.¹⁾ Luther komt vele malen op dit thema terug. Op één plaats vestigen we de aandacht: de verklaring van Galaten 3 vs 5: „Die u de Geest schenkt en krachten onder u werkt, (doet Hij dit) ten gevolge van werken der wet of van de prediking van het geloof?”

¹⁾ Van deze verklaring van de brief aan de Galaten zijn vele uitgaven verschenen, beknoptere, uitvoerige, ook in het Nederlands vertaalde. Wij gebruikten D. Martin Luthers Ausführliche Erklärung der Epistel an die Galater, 1856, Leipzig. De cijfers, waarnaar we

De vraag, die de apostel hier stelt, is slechts verwijzen, zijn niet die van bladzijden, doch van kolommen.

een vraag voor de vorm; in feite is zij een stellige bewering: God heeft aan de Galaten de Heilige Geest niet gegeven en onder hen geen krachten gewerkt omdat zij de werken der Wet van Mozes volbrachten, maar door de prediking van het geloof, welke prediking de Galaten hadden aangenomen. En daarmee is Luther op zijn thema: de vernieuwing komt niet door enige volbrenging van enige wet, maar uit en door het geloof in Christus. Daarvan schrijft Luther:

„Dat iemand echter de naaste zó lief heeft, dat hij voor hem het beste zoekt en gewillig is daarvoor zijn geld en goed, zijn ogen, zijn leven en alles te geven; wanneer hij voorts ook bereid is allerlei tegenspoed te lijden, dan is dat het werk van de Heilige Geest”. Dat deden de Galaten, en dat is opgehouden omdat er anderen zijn gekomen, die hun niet de prediking van het geloof hebben gebracht, maar de werken van de mozaïsche wet hebben geleerd.” (301). En dan gaat Luther voort:

„We zouden nu ook wel tot hen, die zich beroemen dat zij 'evangelisch' en van de tyrannie van de paus verlost zijn, willen zeggen: Beste vrienden, hebt u de tyrannie van de paus overwonnen en de christelijke vrijheid verkregen door de leer van de geestdrijvers, die ná ons gekomen zijn, of door ons, die u het eerst het evangelie van Christus gepredikt hebben? Als zij voor de waarheid uitkomen willen, dan zullen zij moeten erkennen: „wij hebben dat verkregen door de prediking van het geloof.” En zo is het ook metterdaad. Want toen wij in het begin aanvingen het evangelie te prediken ging de leer van het geloof zo fijn en zo goed het maar kon: toen tuimelden de aflaat, het vagevuur, de kloostergeloften, de missen en andere soortgelijke gruwelen onderstboven en zij trokken het hele pausdom mee. Toen was er geen mens, die ons met recht had kunnen veroordelen, want de leer was immers rein en er was niets verkeerd in en op niets anders gericht dan dat zij alleen de arme, ellendige en geknechte gewetens vertroostte... En de dank rees op tot God dat we uit al die strikken verlost werden, toen wij als eersten begonnen het evangelie te prediken” (302/3).

En dan gaat Luther als volgt verder:

„Toen echter de sekten opstonden om het pausdom geheel en al ten val te brengen en daardoor meenden onze naam in de donker te brengen, als zij de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal verloochenden, de doop te schande maakten, de beelden bestormden en alle ceremoniën ter zijde stelden, moest onze leer haar voortgang staken en belasterd worden. Want toen werd algemeen en hier en ginds gezegd: de predikers waren het onder elkander lang niet eens enzovoort. En daardoor zijn dan zeer veel mensen gestruikeld en weer afgevallen van het evangelie. En op die manier werden ook de papisten weer getroost: zij hoopten, dat wij met onze leer zouden omkomen, daar wij onder elkander helemaal niet overeenstemden, en evenzo dat zij op die manier weer tot aanzien zouden komen en hun vorige macht en waardigheid terug verkrijgen zouden.” (303)

Toen echter zijn de sekten opgekomen. Toen God de prediking van het evangelie begon te zegenen grepen zij moed. Luther vertelt:

„Wat ik thans zeg, is de loutere waarheid, want in het begin, toen het pausdom begon te vallen, hielden zich deze groepen stil; le-

verden geen enkele bijdrage voor de goede zaak, zij waren ook niet in staat om iets te doen. Maar wij predikten... Doch toen de sektariërs begonnen te merken dat het pausdom begon te wankelen en begon te vallen en dat de vissen zich voor het net verzamelden, wilden zij ons voorbijstreven en de hele pauselijke macht in één keer uitroeien en de vissen, die voor het net samenschooiden, met de handen grijpen voor ze er in zwommen, maar ze grepen er naast; ze paktten de vissen niet, ze verjaagden ze slechts.

En even weinig als de valse apostelen met hun leer van de Wet de Galaten geholpen hebben om vrede te krijgen met God, zo hebben ook deze benden met hun stormlopen het pausdom niet ten val gebracht. De beelden, met alle andere misbruiken die in de christenheid waren, zouden vanzelf wel gevallen zijn en verdwenen, wanneer zij het hoofdartikel van de christelijke leer op de rechte manier er bij de mensen vlijtig hadden ingehamerd. Maar de eerezucht had hen zo te pakken, dat zij wat bijzonders wagen moesten opdat iedereen van hen zou zeggen dat zij de grote helden waren, die de stormloop op de pauselijke troon hadden ondernomen. Omdat zij echter in deze zaak niet Gods eer noch het nut en de zaligheid van de mensen, maar alleen hun eigen eer zochten, beschikte God het zo dat zij met al hun stormlopen de pauselijke burch niet nemen konden; en dat niet alleen, zij hebben het pausdom nog steviger op de benen gezet en het weer overeind geholpen. Bovendien had het maar een haar gescheeld of zij hadden behalve zichzelf ook ons ten onder gebracht door het lawaai en het rumoer dat zijn bovendien maakten. Daarop loopt het gewoonlijk uit, wanneer wij niet Gods eer, maar onze eigen eer en roem zoeken.”

Prachtig is het vervolg:

„Met zulk geherrie en zulk een vastenavond-maskerade zal men weliswaar de paus en zijn vader, de duivel geen schade kunnen doen; ja, zijn macht wordt daardoor alleen nog meer gesterkt. Wil men hem echter écht afbreuk doen, dan moet men hem met een ander zwaard te lijf gaan, namelijk het Woord Gods en dit éne prediken, dat Christus de zonde van de hele wereld op zich genomen heeft, en dat hij zich zelf daarvoor gegeven heeft. Want die leer richt het rijk van de paus te gronde.

Want wanneer Christus de enige Zaligmaaker van zonden is en van de dood, dan heb ik de aflaat van de paus niet nodig. Ook, zoals ik hierboven al gezegd heb, beschermt en bewaart ons deze leer tegen alle poorten der hel. En als wij niet op dit anker vertrouwen moesten, dan moesten wij kort en goed de paus weer aanbidden. Want als ik het — maar daarvoor beware mij God — met de sektariërs houden zou, dan zou ook mijn geweten in twijfel en onzekerheid geraken. Want omdat zij niet Gods eer, maar hun eigen eer zoeken, is hun verzet tegen de paus ook niet recht. Daarom, wanneer ik niet beter gewapend was dan zij zijn, zou het pausdom best over mij tevreden zijn; maar ik van

G. Visee - Kampen

mijn kant zou veel minder de moed hebben het pausdom ook maar in verwarring te brengen." (305).

De paus kan blijven!

Echter op één voorwaarde!

„Dat de sektariërs zeggen: 'de paus is de antichrist' is recht gesproken. Daartegenover zegt hij, de paus, echter, dat hem het ambt gegeven is de leer der kerk vast te stellen; te binden en te ontbinden; de sakramenten voor de hele kerk vast te stellen en uit te reiken; en bovendien dat hij deze macht en bevoegdheid van de apostelen geërfd heeft. En daarvan is hij zo vast overtuigd dat hij zich door zulk stormlopen van de buitenkant en door al die herriemakerij niet van zijn troon stoten laat: slechts de prediking van Christus doet hem wezenlijk schade.”

Het moet zo:

„Beste paus. Ik wil u graag de voeten kussen en u graag erkennen als de opperste bisschop: maar onder één voorwaarde, nl. dat u mijn Heer Jezus Christus laat blijven wie Hij is en toegeeft dat wij door zijn dood en opstanding vergeving van zonden hebben, en het eeuwige leven verkrijgen en niet daardoor, dat wij u aanbidden en uw wetten onderhouden. Als u dit ene stuk toegeeft en op dit punt wilt wijken, zo wil ik u uw kroon en alle macht graag laten; wilt u dat echter niet doen, dan zal ik blijven zeggen en belijd ik met alle vrolijkheid dat u de echte tegen-Christus bent en dat u met al uw afgoderijen en uw zgn. geestelijke standen (kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen enz.) niet alleen God verloochent, maar dat u Hem ook op 't allerergste schande aandoet en lastert en dat al die eigenwillige godsdienst van u niet anders is dan een echt door Gods Woord veroordeelde en duivelse afgoderij is. Want al wat u leert ontneemt ons kort en goed de Here Jezus Christus geeft ons uw vuil voor Hem in de plaats.

Slechts één middel tot reformatie van de kerk!

We hebben breed uit Luthers commentaar op de brief aan de Galaten geciteerd. Om te laten zien dat er volgens Luther slechts één middel is om de kerk naar Gods Woord terug te brengen en te zuiveren. Niet: herrieschopperij, kerkpolitiek, kerkelijk geweld, kerkelijke machtsverovering, maar: de rustige volhardende prediking van het evangelie dat onze enige rechtvaardigheid voor God staat in de verdienste van de gekruisigde en opgestane Heiland.

Woorden als voor vandaag geschreven.

Zij oordelen en veroordelen het doen van al die kerkelijke machten en machthebbers, die met geweld en list broeders de kerk uitwerken en op dood spoor zetten.

Als — let wel: als! — de gemeente teruggeleid worden moet naar de levende bronnen, dan moet dat door het evangelie: „Niet door kracht, noch door geweld, maar door mijn Geest zal het gebeuren.” Door mijn Geest, dat is: door het Woord der prediking.

En aan de andere kant moeten we niet menen dat er voor de kerk, het rijk Gods en de verlossing der mensen ook maar iets gewonnen is, als we de nieuwe psalmberijming zingen, wat verandering en bekorting in onze liturgische formulieren aanbrengen, in de gang van de eredienst wat wijzigen, geen classis meer houden.

Dat KAN goed zijn.

Het kan wezen dat dat alles gebeuren moet.

Het is maar de vraag hoe.

Die dingen op zichzelf doen het Rijk van de duivel geen afbreuk.

Het enige waardoor de poten onder zijn troon worden doorgezaagd is

de prediking van de vergeving van de zonden vanwege Christus dood en opstanding aangenomen door het geloof.

En die prediking is ook het enige middel tot de vergadering van de éne heilige algemene christelijke kerk in de enigheid des geloofs.

Geen geconfereer,
geen gepalaver,
geen organisatie zus of zo,
maar:
de prediking van Christus!

WERELDRAAD EN RASSENDISCRIMINATIE

Zoals nu wel algemeen bekend is heeft de Wereldraad van Kerken of, juister gezegd: het Uitvoerend en het Centrale Comité van deze Raad, besloten revolutionaire bewegingen, speciaal in Afrika, welke zich verzetten tegen „racisme” en „kolonialisme”, financieel te steunen. Met deze restrictie evenwel dat de door de Wereldraad gefourneerde gelden niet mogen worden gebruikt voor strikt militaire doeleinden. De „overdracht van macht” aan de genoemde organisaties waartoe de Wereldraad overging was niet bedoeld als een „overdracht van geweld”!

Het bedrag dat de Wereldraad aan de desbetreffende organisaties ter beschikking stelde was niet groot. Niet meer dan 200.000 dollar. Maar de Wereldraad kon moeilijk meer geven. Want hij verkeert ten aanzien van al zijn activiteiten en speciaal wat zijn hulpacties betreft permanent in financiële nood.¹⁾ Wel besloot de Wereldraad de bij hem aangesloten kerken op te wekken in eigen kring nog een 300.000 dollar voor het genoemde doel bijeen te brengen.

Deze daad van de Wereldraad is van bijzonder grote betekenis.

In meer dan één opzicht.

Het kon wel eens zijn dat het genomen besluit een beslissend keerpunt in zijn geschiedenis vormt.

★ ★ ★

Om daar maar mee te beginnen: Door dit besluit heeft de Wereldraad van Kerken principieel gebroken met de leer van het consequente pacifisme.

In een groot aantal christelijke kerken leeft bij velen de overtuiging dat een christen nooit ofte nimmer tot daden van geweld mag overgaan.

Voor deze christenen staat het rotsvast dat ter oplossing van nationale en internationale conflicten iedere vorm van geweldarige actie uit den boze is. Ze waren de, veel felle, voorstanders van de idee der **geweldloosheid** zoals die door mannen als Ghandi en Maarten Luther King werd voorgestaan en in praktijk gebracht.

Daartegenover heeft nu de Wereldraad metterdaad vastgesteld dat het gebruik van geweld in de strijd tegen racisme in bepaalde gevallen geoorloofd, en zelfs door de kerk gesteund behoort te worden.

In Addis Ababa werd namelijk door het Centrale Comité van de Wereldraad uitgesproken dat de Wereldraad zich **niet volledig** (men lette op dit woord: niet volledig, maar dus wel in bepaalde opzichten!) kan identificeren met enige politieke beweging. Maar, zo ging een verklaring dienaangaande verder: De Wereldraad „**heeft evenmin het recht te oordelen over die slachtoffers van racisme die ervan overtuigd zijn dat geweld de enige weg is die nog voor hen openstaat om grieven weg te nemen en een nieuwe sociale orde binnen bereik te brengen.**” En bij dit woord voegde de Wereldraad de daad van de materiële steun. Een steun die uiteraard een duidelijk en beslist **positief** oordeel over de essentie van de revolutionaire activiteiten der in geding zijnde organisaties insluit.

Ongetwijfeld betekent de financiële hulp welke de Wereldraad thans biedt voor de desbetreffende organisaties op zich zelf niet veel. Ze wordt bovendien verdeeld onder een groot aantal organisaties. De bepaling dat de ter beschikking gestelde gelden niet voor de aankoop van wapens mag worden gebruikt

¹⁾ Niet lang geleden circuleerde in de pers het bericht dat de Wereldraad van Kerken in ernstige financiële moeilijkheden verkeerde. Van de voor zijn hulpprogramma benodigde twee miljoen dollar voor 1970/71 was toen pas 700.000 dollar uit de kerken binnengekomen.

klinkt voorts een beetje kinderlijk. Bij wapenleveranties gaat het immers om miljoenen! Bovendien worden wapens aan revolutionaire organisaties in overvloed en graag geleverd door Rusland en China!

Neen, de betekenis van deze materiële hulp aan revolutionaire, ook met wapengeweld opererende, revolutionaire organisaties heeft een geheel andere, een veel diepere en veel verder reikende betekenis dan de financiële!

Terecht sprak de Wereldraad van de **symbolische** betekenis daarvan. Deze hulpverlening betekent kort en goed dat er zich naar het oordeel van die Raad in de nationale en internationale verhoudingen situaties van onrecht en discriminatie kunnen voordoen waarin het gebruik van wapengeweld geoorloofd, ja noodzakelijk is. En dat dan de kerk zulk aanwenden van wapengeweld mag, ja moet steunen.

Iedereen zal onmiddellijk beseffen dat een dergelijke uitspraak ook van verstrekkende betekenis is ten aanzien van de kwestie van de bewapening of ontwapening.

Wie zich de implicaties en consequenties van het door de Wereldraad genomen besluit indenkt zal ongetwijfeld ook de vraag bij zich voelen opkomen of een volk, een staat er niet op bedacht moet zijn dat situaties zoals er zich naar het oordeel van de Wereldraad in Afrika en Zuid-Amerika voordoen ook niet in de naaste omgeving kunnen ontstaan. En of het met het oog daarop niet gewenst, ja noodzakelijk is de nodige maatregelen te nemen om die te voorkomen en zo nodig te bestrijden. Het is toch zeker dat het kolonialisme en de rassendiscriminatie, die inderdaad principieel verwerpelijk zijn, alleen in Afrika of Zuid-Amerika kunnen voorkomen en men ze alleen daar mag bestrijden.

Zouden we b.v. ooit mogen vergeten wat enkele jaren in Hongarije en Tsjecho-Slowakije gebeurd is en nog steeds gebeurt?

★ ★ ★

Met deze vraag komen we als vanzelf tot een volgend aspect van het hier besproken besluit van de Wereldraad.

De Wereldraad keerde zich in dat besluit en met haar daaruit voortvloeiende daad tegen het „racisme” en het kolonialisme zoals dat naar zijn oordeel in Afrika wordt aangetroffen.

Maar iedere onbevangen geïnteresseerde moet zich bij de overweging daarvan afvragen: **waarom keert deze Raad zich niet even energiek tegen deze kwaden zoals ze in ons eigen werelddeel worden aangetroffen?**

In Europa ligt namelijk het meest kolonialistische en discriminerende rijk van de hele wereld: de Unie van Sovjetrepublieken. Iedereen kan weten dat Rusland zich in de tijd vóór en ná de oorlog tot de grootste koloniale macht aller tijden heeft ontwikkeld. Het is de enige staat die de tweede wereldoorlog heeft gebruikt om zijn grondgebied op een enorme wijze, ten koste van anderen, uit te breiden.

Reeds onder de Tsaren heeft Rusland onmetelijke gebieden van China geannexeerd. Iets dat de Chinezen nooit hebben vergeten en waarbij ze zich ook nooit hebben neergelegd of zullen neerleggen. En in Europa annexeerde het successief Letland, Lijfland, Lithauen, het oude Polen, en Bessarabië. Voorts maakte het zich tot volstreekte beheersers van Roemenië, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Oost-Duitsland en het nieuwe Polen. Deze landen zijn in feite koloniën van Rusland. Russische troepen zijn er in gestationeerd. En de Sovjet-unie heeft openlijk uitgesproken — in het zgn. Breznjef-principe — dat het voor zich het recht opeist om ten alle tijde met militaire macht in de genoem-

de staten in te grijpen als daarin naar zijn overtuiging de gang van zaken niet met de communistische principes zoals zij die opvat overeenstemt.

We hebben op een gruwelijke manier in Hongarije en Tsjecho-Slowakije gezien — en we zien het daar nog elke dag — wat dit neo-kolonialisme betekent.

We worden er voorts — zelfs door de t.v. — mee geconfronteerd welk een perifere rassendiscriminatie in Rusland ten opzichte van de Joden wordt bedreven. Wie kent niet het ontroerende levensverhaal van Alla Roesinck, de Jodin die naar Israël mocht emigreren één week na haar huwelijk — met achterlating van haar man?

Onlangs kon men in Trouw lezen dat van de half miljoen in Moskou wonende Joden tien van hun elf synagogen waren afgenomen; dat de joden „loyaliteit jegens de vreemde macht” wordt verweten, namelijk het zionisme; dat sinds de oorlog van 1967 plaatselijke commissarissen met elkaar wedijveren in het dwarszitten van joodse gemeenschappen en dat overal een antisemitische rasantiment de kop opsteekt.

En dan is er de ellende van de gelovige christenen in Rusland!

Het kan nu algemeen bekend zijn dat deze in de Sovjetrepublieken onder de druk van een discriminatie leven die zo ongeveer de ergste is die er in de wereld bestaat!

In een onlangs verschenen rapport over de situatie der russische christenen worden niet minder dan 14 vormen van dit kwaad gesignaleerd. Deze zijn officieel vastgelegd in het in Rusland geldende strafrecht. Het zijn de volgende:

1. Buiten de wet stellen van gehele denominaties.
2. Gedwongen vermenging met andere denominaties.
3. Gedwongen sluiting van legale vergaderplaatsen.
4. Willekeur bij de registratie van de legale vergaderplaatsen.
5. Verbod op alle uit de godsdienst voortvloeiende activiteiten behalve de erediensten en missen binnen geregistreerde gebouwen.
6. Wettelijke bepaling dat geen parochie of gemeente ooit rechtspersoon kan zijn.
7. Willekeur bij de al of niet erkenning van landelijke bestuurslichamen of bonden van religieuze groeperingen.
8. Beperking van lokale of landelijke congressen.
9. Laster in persorganen tegen kerkelijke leiders, zonder dat deze het recht hebben daarop te antwoorden.
10. Uitroeiing van oude religieuze gebruiken.
11. Discriminatie in het werk.
12. Discriminatie in de huisvesting.
13. Discriminatie in het onderwijs.
14. Discriminatie in het openbare leven.

Het rapport signaleert voorts het feit dat gelovigen (baptisten en orthodoxe priesters en nonnen) in de laatste tien jaren in gevangnissen gemarteld en geheel verwaarloosd zijn. Het gewaagt er verder van dat de tientallen jaren van afschuwelijk onrecht gepleegd aan gelovigen in Rusland opmerkelijk weinig in de publiciteit is gekomen. Dit valt volgens dit rapport vooreerst toe te schrijven aan de handige manier waarop de Sovjet Unie gebruik weet te maken van de internationale contacten die zij aan sommige van de russische kerken met de westerse christenheid toestond. En voorts is het te verklaren uit de vrees dat publicaties over de schandelijke vervolging en discriminatie waaronder de gelovigen in Rusland te lijden hebben de russische christenen nog groter ellende zou berokkenen.²⁾

²⁾ Dit rapport werd samengesteld door Rev. Michael Bourdeaux en twee vrouwelijke medewerksters Kathleen Matchett en Cornelia Gerstemaer en heeft tot titel „Religious Minorities in the Soviet-Union (1960-70)”. Het werd opgesteld in opdracht van de Minority Rights Group, 36 Graven Street, London W.C. 2. Rev. Michael Bourdeaux heeft onlangs voor de Ned. t.v. dit rapport nader toegelicht en daarbij nog een reeks van inlichtingen over de christenvervolging in Rusland gegeven. Bekend zijn ook de mededelingen van Wurmbrand daarover. Wurmbrands optreden ten behoeve van de vervolgd christenen achter het ijzeren gordijn werd op een geheime bijeenkomst van Wereld-

Ten aanzien van heel deze afschuwelijke reeds tientallen jaren durende discriminatie van joden en christenen heeft de Wereldraad gezweven of op zeer algemene, nietszeggende wijze gesproken.

En dit feit dringt aan iedere meelevende de vraag op: kijkt de Wereldraad bij zijn veroordeling van rassen- en andere discriminatie wel naar alle kanten? Oordeelt zij wel onpartijdig? Is zij in dit opzicht wel **waarachtig**?

★ ★ ★

Een derde zaak die de overweging van het in geding zijnde besluit om de antiracistische organisaties te steunen de aandacht trekt en verdient is dat het genomen werd door het Uitvoerend Comité daarvan werd overgenomen.

Dat wil zeggen dat dit enorm belangrijke besluit het werk is van een klein groepje topfiguren van de Wereldraad en goedgekeurd werd door een vergadering van ongeveer honderddertig personen.

Wat deze mannen uitspraken en deden wordt ons nu gepresenteerd als de woorden en daden van de Wereldraad van **Kerken**. Dat wil zeggen als de woorden en daden van zo ongeveer 240 kerkelijke denominaties, en zo van veel meer dan 200 miljoen kerkmensen. Of anders gezegd: wat in Addis Abeba werd uitgesproken en gedaan in het woord en de daad van de Kerk (met een grote K), ja, een woord en een daad van de „Wereldkerk”.

Maar ieder die een krant leest weet dat in zeer veel kerken in heel de wereld kritiek, en vaak zeer scherpe en fundamentele kritiek, is geleverd op het in Addis Abeba goedgekeurde besluit!

Maar met deze kritiek werd in feite niet gerekend.

Het besluit werd genomen en bleef genomen.³⁾

Deze stand van zaken dringt aan ons de vraag op: **Wat is de Wereldraad van Kerken feitelijk?** En het antwoord op deze vraag kan geen ander zijn dan dit: de Wereldraad is in feite het kleine Uitvoerend Comité en het Centrale Comité!

De algemene vergadering van de Wereldraad, de zgn. Assemblée vergadert slechts

raad-mensen onverhoord veroordeeld. Voorts werd bekend dat in Rusland 1453 russische moeders, wier kinderen zijn weggehaald omdat zij deze een godsdienstige opvoeding gaven, een protest daartegen naar de Verenigde Naties hebben gezonden.

³⁾ Scherpe kritiek werd ook geoefend, met name vanuit Nederland, op het hulpprogram van de Wereldraad, opgesteld op de vergadering van het Centrale Comité, gehouden op Cyprus in oktober 1969, omdat een gedeelte van de daarin verleende steun bestemd was voor het propaganda maken door de Palestijnen voor hun anti-Israël standpunt. Het protest werkte evenwel niets uit.

Antwoord aan prof. Douma

In „De Reformatie” van 2 januari jl. heeft prof. Douma gereageerd op mijn bespreking van zijn inaugurele oratie in „Opbouw” van 27 november 1970.

Naar aanleiding van dit artikel en een gesprek met prof. Douma wil ik graag opmerken, dat mijn bespreking inderdaad nogal theoretisch, schematisch en over encyclopedische onderwerpen te uitgebreid was. De opmerkingen over de medische, de juridische en andere vakethieken waren ook niet helemaal ter zake. Ik betreurt het in deze zaken aanleiding te hebben gegeven tot misverstanden.

Boven mijn bespreking plaatste ik de titel „sociale en personele ethiek — geen dilemma”, ter onderstreping van de TENDENS van de genoemde oratie. Het is mij daarom onduidelijk waarom dit door prof. Douma toch een duistere titel genoemd wordt.

De hoofdzaak van mijn kritiek houd ik echter staande. Onderwerpen als bekering, lofprijzing, heiliging e.a. zijn natuurlijk uitermate belangrijk, zowel i.v.m. de sociale ethiek als i.v.m. elke andere vakethiek. Zij gaan aan elke wetenschapsbeoefening vóóraf en zijn als zodanig van religieuze aard (levenomvattend en -richtinggevend) en op wetenschapstheoretische gronden niet van ethische aard. Dat deze onderwerpen thematisch in de personele ethiek ter sprake kunnen komen, bestreed ik niet, maar wel dat zij van specifieke ethische aard zouden zijn.

De titel van de oratie van prof. Douma vind ik terminologisch verwarrend, omdat de inhoud niet handelt over DE personele ethiek, maar over enige onmisbare onderwerpen in verband met de personele ethiek.

H. E. S. Woldring
Amsterdam.

C. Veenhof - Kampen

één maal in de zes jaar. En zij heeft in feite het karakter van een discussieconferentie over een tevoren bepaald thema, waarvan de resultaten in een aantal conclusies en aanbevelingen wordt samengevat.

Maar de belangrijke concrete besluiten werden en worden genomen door de genoemde Comité's.⁴⁾

Nu is door de leidende figuren van de Wereldraad steeds betoogd dat deze Raad geen superkerk wilde zijn. Maar met het oog op wat door de genoemde Comité's reeds vroeger en vooral nu pas werd gedaan laat zich de vraag niet onderdrukken: Handelen deze Comité's in feite niet als de representanten, als de synode, als het concilie van een wereldkerk? Zijn ze in feite niet een protestantie analogie of equivalent b.v. van de Roomse arie?

Wie goed op de ontwikkeling der dingen in de Wereldraad let kan in ieder geval niet anders dan concluderen dat in haar doen en laten zich de contouren van een, alle zich christelijk noemende kerkelijke denominaties — graag ook de Rooms-Katholieke! — omvattende, door een kleine groep kerkelijke en theologische experts geleide, wereldkerk aftekenen.

En we zullen met deze realiteit moeten rekenen!⁵⁾

⁴⁾ Enkele dagen geleden besloot het Centrale Comité van de Wereldraad van Kerken een beroep op Engeland te doen de wapenleveranties aan Zuid-Afrika niet te hervatten en het droeg de secretaris van de Wereldraad op er bij de lidkerken in Frankrijk op aan te dringen minister Pompidou in kennis te stellen van de grote bezorgdheid van het Centraal Comité over de aanhoudende wapenverkoop door Frankrijk aan Zuid-Afrika. Waarom sprak dit Comité niet zijn bezorgdheid uit b.v. over de wapenleveranties van Rusland aan Egypte, waarvan het bedrag sinds 1967 reeds veel en veel meer dan twee miljard dollar bedraagt?

⁵⁾ Nadat het bovenstaande artikel geschreven was las ik in de krant dat het Breed Moderamen van de Ned. Herv. Kerk en het Episcopaat van de R.K. Kerk in Nederland hun instemming met het besluit van het Centraal Comité van de Wereldraad hebben betuigd en ook een financiële bijdrage daarvoor zullen verlenen. Ook hier dus weer een besluit van een kleine groep kerkmensen. En het zal wel weer heten dat „de kerken van Nederland” zo hebben gesproken en gehandeld.

De correcties, die de heer Woldring op zijn recensie heeft aangebracht, heb ik met instemming genoteerd. Graag neem ik mijnerzijds mijn kritiek op de titel van zijn recensie terug. Deze titel, die mij eerst duister voorkwam, lees ik na de interpretatie van de heer Woldring nu anders.

Voor de rest handhaaft de heer Woldring zijn standpunt en ik grotendeels het mijne. Achteraf zou ik de titel van mijn oratie beter anders hebben kunnen formuleren: De onmisbaarheid van het personele ASPECT in de ethiek. Ik heb daarvan in het genoemde Reformatienummer rekenschap gegeven.

Graag betuig ik de heer Woldring mijn dank voor de inspanning die hij zich getroost heeft om zowel mijn oratie als zijn kritiek daarop tot hun recht te laten komen. Ons gesprek heeft veel verhelderd.

J. Douma
Kampen.

Mitsgaders veel vee

Wat kunnen wij soms kortzichtig zijn. We zien vaak niet verder dan onze neus lang is. We zien vaak alleen onszelf; nu ja, en onze naaste, wanneer hij op onze tenen staat. Hij en wij zijn naar Gods beeld geschapen. Daarachter zien we weinig meer. Daarachter weten we nog de „schepping”. Waaronder de dieren, het beestenspul zagezegd.

Maar laten we wel wezen. Voordat de mens, op de laatste dag van de week, werd geschapen, bestonden de dieren al. Die waren „eerst-aanwezenden” op deze aarde; hebben oudere rechten. Ze hebben de mens verwelkomd. Weliswaar is de mens hun tot heerser gegeven, en deze heeft talloze vermogens ontvangen die boven de dieren uitgaan; maar de mens heeft ook vele vermogens verwaarloosd en begrijpt de dieren daarom nauwelijks. Dieren geven dan ook vaak de indruk alsof ze de mens beter door hebben dan omgekeerd.

Waarom deze droeve inleiding? Wel — onlangs las u in dit goede blad een verhaal voor onze kleintjes, over onze tekkel Babs, die op haar oude dag blijde moeder van kinderen mocht worden. En dit verhaal eindigde met de lofzang: looft de Heere, die de onvruchtbare doet wonen als een blijde moeder van kinderen.¹⁾

Maar laat me nu langs een omweg het bericht bereiken van een broeder, die zich daar terdege aan gestoten heeft: zo maar de naam des Heeren in verband te zien gebracht met een nest jonge honden. Een dier, nietwaar, is tenslotte een dier. En om voor beesten de Heere te loven — dat ging hem ver genoeg. Misschien denken er trouwens wel meer lezers zo over; begrijpelijk, want voor ons gevoel staat het dierenleven zo ver af van ons religieuze leven.

Nu belde tegelijk een andere broeder op om te zeggen: dat hij dit slot het sterkste punt van het verhaal had gevonden. Dit citaat was, zei hij, zo terecht gevonden.

Gemakshalve zouden we pro en contra tegen elkaar kunnen wegstrepen en overgaan tot de orde van de dag. Maar beter kunnen we samen eens nagaan, wat de Bijbel zo al zegt wanneer het over mensen-en-dieren gaat. Dan merken we wel of de Schrift geweld wordt aangedaan door een lofzegging uit de psalmen te citeren bij de geboorte van jonge honden.

De Bijbel vertelt ons eerst, dat de Heere alle vee „naar zijn aard” heeft geschapen. Daarna ook de mens, aan wie geen tirannie maar wel „heerschappij” over de dieren werd verleend. David zong er zijn verwondering over uit²⁾: dat de Heere de mens „bijna Goddelijk” heeft gemaakt, hetgeen mede daar in uitkwam, dat de mens mocht heersen over de dieren, zijnde de „werken van Gods handen”. Zoals ook later Jacobus citeerde, dat alle dieren bedwongen worden door de mens.³⁾

Verder vertelt de Bijbel, dat Jabal de voorvader was van de nomaden; van de trekken veeboeren, die wilde dieren temden en met zich mee voerden van pleisterplaats tot grazige weide.⁴⁾ De welvaart van de mens werd toenmaals nog uitgedrukt in zijn bezit aan vee.

Vandaar ook dat, toen de mensheid gestraft werd met de zondvloed, het dier met de mens onderging.⁵⁾ De mens was aansprakelijk voor de ramp; zijn have, zijn gevolg droeg de straf mee, hoewel onschuldig. Of Noach dat goed zag is niet bekend; maar de Heere zag het wel. „Hij gedacht aan Noach en aan al het vee”.⁶⁾ Hij spaarde niet alleen de acht zielen van Noach, maar bovendien van alle dieren enkele vertegenwoordigers. Ze kregen dezelfde straf als de mens, maar werden op dezelfde wijze begenadigd als de mens. Toch iets om op te merken, nietwaar?

Het waren later de egyptenaren, die uit de hoogte van hun cultuur op veeboeren neerzagen.⁷⁾ De nazaten van Jabal werden geminacht. Zoals vandaag een stedeling kan neerzien op een keuterboer. Maar de Heere telde het vee mee en bleef het meetellen. Hij verbood zijn volk, kleinvee met haar jongen op één dag te slachten: er moest altijd een generatie in leven blijven. Geen grofheden met Gods schepselen. Een wet die ons vandaag, nu talloze diersoorten worden uitgeroeid, wel voor ogen mag staan.

En verder. Wanneer in het sabbathsjaar het land van de Heere vrij-af kreeg (jawel: een jaar niet mocht worden bebouwd) dan mochten het vee en het wild volop eten, wat vanzelf op de akker groeide. Een tractatie voor het gedierte en niet minder dan dat.⁸⁾ De Heere denkt ook aan ieder en aan alles. Aan musjes en aan jonge raven.

Een onvernuftig man weet daar niet van en een dwaas verstaat dat niet. Maar Salomo wel. Die zag ongelooflijk veel om zich heen, wist over alles mee te praten.⁹⁾ Had groter wijsheid dan de wijzen uit het oosten. Meer inzicht dan Jozef en Mozes aan het egyptische hof konden opdoen. Daar kwamen de vorsten der aarde op af: om Salomo te horen vertellen over kleine en grote bomen, de hysop en de ceder, over bosbeheer zagezegd, en over... de dieren, faunabeheer zagezegd. Een koningin kwam er helemaal voor over van Scheba — om haar kennis te verrijken. Drie duizend spreuken en ruim duizend liederen handelen onder meer over de dieren van Gods schepping — niet over theologische problemen. Zelfs de spin kwam in Salomo's paleis, zeggen de statenvertalers; in elk geval achtte de voorvader van Christus zich niet te hoog om zijn aandacht aan het ongedierte te geven.

Salomo of David hebben er op gewezen¹¹⁾: dat de straf aan de koning van Egypte mede voltrokken werd aan zijn vee. Ook zijn dieren verloren immers hun eerstgeborenen, al hadden ze geen schuld aan de verdrukking van Gods volk. Maar zo is Gods recht. Zoals kinderen en vee delen in de welvaart van hun meesters, zo delen ze ook in hun straffen en ondergang.

Joël zag de dag van Gods gerichten naderen. Hij dacht niet alleen aan mensen, maar sprak: o, hoe kreunt het vee. Hij zag de dieren solidair met de mens lijden.¹²⁾ Paulus trouwens ook; zag dat de ganse schepping als in barensood is. Dat wil zeggen: de dieren lijden mee met de mensheid en zien mede uit naar de nieuwe wereld, de verlossing uit een ellende, die waarlijk zij niet hebben veroorzaakt.¹³⁾

Maar het mooiste komt nog. In psalm 148 roept een zanger: „Looft de Heere!”... en kijk: daar prijken tamme en wilde dieren zo maar tussen koningen, prinses, rechters, vuur

en hagel, stormwind, sneeuw en nevel. In de Bijbel is nu ook letterlijk alles mogelijk.

Misschien gaan we langzamerhand de dieren en de dierenvrienden al wat anders beziën. Want hoewel culturele grootheden op veeboeren plegen neer te zien — er zijn netten zelfs belangrijke mensen uit de boerensstand bekend. Amos, de profeet uit Tekoah, was er zo een. Een rechtvaardige, die het leven van zijn dieren kende.¹⁴⁾ Job was al net zo: zijn geluk was niet hersteld, voor hij zijn vee terug had.

Nehemia, de profeet uit de ballingschap, ging bij maanlicht de ruïnes van Jerusalem inspecteren, vertrouwend op zijn ezel, die in het staatsgeheim was betrokken.¹⁵⁾ Ook Bileam reed op zijn ezel, toen dit trouwe dier zijn leven redde.¹⁶⁾ En de Heiland — volgens de legende in de stal verwelkomd door de os en de ezel — reed bij zijn laatste intocht in Jerusalem op een ezel; liet na gebruik dit dier nauwkeurig bij zijn eigenaar terugbrengen.¹⁷⁾ Dank zij deze Heiland mogen wij een toekomst verwachten, waarin dieren hun rol spelen: een kind kan daar omgaan met (nu nog) gevaarlijke beesten.¹⁸⁾

Die deze dingen leest, die merke daar op. Deze schepping is niet compleet zonder dieren. De mens is dus ook niet gelukkig zonder dieren. Als de Heere de dieren vooraf tot ons geluk heeft geschapen, mogen wij op „het werk van zijn handen” niet neerzien.³⁾ Want als de Heere ons wil zegenen omdat wij zijn geboden bewaren, dan zegent Hij ons „in de vrucht van ons vee”¹⁹⁾ en „in de dracht van ons kleinvee”. Het goede in overvloed. Zulke zegeningen mogen wij wel zeer hoog achten. Om daarin de Gever te hoogachten.

En tot slot de ergernis van Jona. Die zag het liefst de hele stad Nineveh „met man en muis” ondergaan. Maar de Heere schonk genade op de bekering van de stad.²⁰⁾ En Hij verklaarde aan Jona, dat zijn hart bewogen was geweest terwille van honderd twintig duizend kleine kinderen... **mitsgaders veel vee!**

1) Ps. 113:9 — 2) Ps. 8:6-9 — 3) Jac. 3:7 — 4) Gen. 4:20 — 5) Gen. 6:7; 7:21, 23 — 6) Gen. 8:1, 17 — 7) Gen. 46:32, 34 — 8) Lev. 22:28 — 9) Lev. 25:7 — 10) 1 Kon. 4:33, 34 — 11) Ps. 135:8 — 12) Joël 1:18 — 13) Rom. 8:22 — 14) Spr. 12:10 — 15) Neh. 2:12, 14 — 16) Num. 22 — 17) Matth. 21:3 — 18) Jes. 11:8 — 19) Deut. 28:4, 11 — 20) Jona 4:11.

De calvinistisch-orangistische traditie in de vaderlandse geschiedbeschrijving*)

(3 - slot)

4. De confrontatie van beide tradities is vooral sprekend bij de knooppunten van de geschiedenis der Republiek als de botsing tussen Maurits en Oldenbarnevelt, de europees-protestantse missie van de Koning-Stadhouder en het patriottentijdperk.

Ik zal de beide eerste knooppunten wat kort behandelen. Ik ben er in mijn eerder genoemd boek breder op ingegaan. Eén van Groens grondstellingen was, dat de Republiek geboren werd uit de Gereformeerde Kerk: L'Eglise Reformée avoit donnée naissance à la République. Zo formuleerde Groen het in het vlak voor zijn dood geschreven Maurice et Barnevelt. Het hoofddoel van de oorlog, het enige dat het volk deed volharden in die vreselijke krijg was, aldus Groen, de handhaving van de evangelische godsdienst, het vrije belijden van het geloof. Wie de Gereformeerde Kerk aantastte, tastte de staat aan. Oldenbarnevelt en de Staten van Holland organiseerden onder voorwendsel van tolerantie de onderdrukking van de Gereformeerde Kerk. Daardoor kwam het volk in beweging en dreigde het land onder te gaan in burgeroorlog. De Staten van Holland kwamen door de zgn. Scherpe Resolutie in feite tot ontbinding van de Unie. Troepen werden aangenomen in eed aan de Staten van Holland en niet in eed aan de Generaliteit met haar kapitein-generaal Prins Maurits. Vandaar het dramatische moment dat Maurits zich liet herinneren aan zijn eed die hij gezworen had in de Staten van Holland toen hij het stadhouderschap aanvaardde: Die eed zal ik gestand doen en ik zal waken voor de religie van hen die mijn heer Vader op de kussen gebracht hebben. Het einde van het twaalfjarig bestand was in het zicht en de staat verkeerde in levensgevaar. Er zal altijd iets sombers blijven in het tragisch einde van de grote Landsadvocaat. Is dit mijn recompense voor drieënveertig jaar dienst die ik den Lande gedaan heb, vroeg hij zijn rechters. De sententie des doods, de sententie des doods, mompelde hij toen de fiscaal hem het vonnis aanzegde. Gerretson heeft in zijn postuum gepubliceerde studie „Moord of recht”, met de stukken aangetoond hoe door Oldenbarnevelts optreden de staat van binnen uit ontbonden werd en dat hier alleen een doodvonnis op zijn plaats was. De Landsadvocaat beging het crimen laesae majestatis: aantasting van de hoogheid en integriteit van de staat. Daarvoor was in die tijd alleen de doodstraf denkbaar. Groen pleitte in zijn Handboek voor clementie, tot uitdrukking komend in gratieverlening. Maurits had die wel willen geven indien ze werd gevraagd. Spreekt hij van geen pardon? vroeg hij ds Walaeus die in de nacht voor de voltrekking van het vonnis hem vergiffenis kwam vragen — in opdracht van de Landsadvocaat — voor wat deze hem persoonlijk mocht hebben aangedaan. Groen neemt hier een menselijker standpunt in dan Gerretson, hoewel de laatste in iudicis sterk staat.

Geyl trachtte in zijn kritiek op Groen af te dingen op het religieuze moment in de strijd. Hij heeft het mes van zijn kritiek scherp gewet. Hij spreekt van de dorre schema's waaraan Groen de geschiedenis onderwerpt. Toch staat Geyl als het op de fijne puntjes in Groens beschrijving van deze grote crisis van de staat aankomt, niet sterk. Geyl wil in heel de crisis slechts een naakte machtsstrijd zien tussen Maurits en Oldenbarnevelt. Hij vindt het dwaas het religieuze moment bij Maurits in rekening te brengen. De stadhouder blijft ons in zijn diepste gedachten verborgen, aldus Geyl. Oldenbarnevelt werd gevonnist terwijl de uitslag bij voorbaat reeds vaststond, al-

dus Geyl. Zijn onthoofding was eenvoudig een gerechtelijke moord. In die geest had Fruin ook al gesproken. Den Tex heeft in zijn moderne en uitvoerige Oldenbarnevelt-biografie deze stelling uitvoerig weerlegd. De rechtbank kon vrij en onafhankelijk vonnis vellen. Ze was niet met het oog op een doodvonnis benoemd. Zo kwam zij tot het crimen laesae majestatis en terecht.

Rond de figuur van de Stadhouder-Koning, Prins Willem de Derde, ontwikkelde zich een dergelijke controverse. Al in de achttiende eeuw was er een felle discussie over de zgn. Wittenmoord. Het werd een voorloper van de strijd tussen prinsgezinden en patriotten. Geyl heeft ons in één van zijn studies er omstandig verslag van gedaan.⁵⁾ Natuurlijk: Willem Hendrik van Oranje, de laatste afstammeling van de Zwijger in de rechte lijn, — hij was diens achterkleinzoon — was geen heilige. In de interne staatkunde van de Republiek reikte hij niet tot de hoogte van zijn grote voorvader. Hij zocht soms zijn politieke kracht in grove kuiperijen. Wat zijn secretaris Huygens-de-zoon over zijn persoonlijk leven aan het licht brengt, is niet altijd even fraai. Niemand is groot voor zijn kamerdienaar, dat geldt ook van de op zichzelf bijzonder interessante memoires van Huygens. Ze zijn te vergelijken, ergens, met het boek van Lord Moran, Churchills lijfarts, over de grote oorlogsleider. Dat alles neemt niet weg dat wij in deze Oranjevorst met een man van bijzonder hoog statuut hebben te maken. Vooral in de jaren 1672 en 1688 rijst hij hoog uit boven alle andere regenten en staatslieden van de Republiek en van Engeland. En er waren staatslieden van groot formaat in die tijd. Hij ging soms om met kuiperijen en

DOOR

R. H. Bremmer - Enschede

was niet kieskeurig in zijn methoden, het is waar. Hij had dan ook met een uitermate ingewikkelde staatsmachine te maken en met vroedschappen, die een geweldig gevestigde macht hadden opgebouwd in het eerste stadhouderloze tijdperk. Vooral Amsterdam was een kleine republiek in het Gemenebest. Het had uitermate bekwame burgemeesters en domineerde vanuit Holland de Republiek. Het was bijzonder onhandelbaar. Het is de moeite waard de tijd van de Koning-Stadhouder te bestuderen vanuit Wagenaar, de Amsterdamse koopman, die honderd jaar later deze periode beschreef in opdracht van de vroedschap van Amsterdam. In Wagenaars geschiedenisverhaal staat levensgroot voor ons de botsing tussen het welvaartsbelang van Amsterdam en het staatsbelang van de Republiek. Het welvaartsbelang van Amsterdam deed de regering van de machtige koopstad, toen op het toppunt van haar grootheid, het oog sluiten voor wat in de grote politiek van Europa op het spel stond en voor het gevaar dat de Republiek vanuit Frankrijk bedreigde. Dát zag Willem. Vandaaruit is de voortdurende botsing tussen hem en de vroedschap van de stad te verklaren. Ces messieurs d'Amsterdam!, placht hij te mopperen. In Engeland zijn de laatste jaren verschillende mo-

derne studies over de Koning-Stadhouder en zijn tijd verschenen. Hij is er beslist in. Mischien een reactie op de strijd op leven en dood die Engeland tegen Duitsland als dominerende macht op het continent heeft moeten voeren? Deze studies leggen er alle de nadruk op, dat Frankrijk een enorme macht was, die Europa voortdurend bedreigde. De Nederlanden die het doorstoten van Frankrijk naar het Noorden en Oosten van Europa versperden, waren op zichzelf niet krachtig genoeg Frankrijk te weerstaan. Vandaar de allianties waarop de Koning-Stadhouder voortdurend uit was. Hij vertegenwoordigde in zijn persoon en optreden een europees belang niet alleen, maar ook een protestants belang en hij is zich dat voortdurend bewust geweest. Daar hebben deze moderne engelse geschiedschrijvers scherp op gelet. Willem had een mission. Willem III is een bijzonder boeiende figuur juist vanwege het vuur van zijn missie dat achter al zijn desseinen brandde. Men staat er van te kijken hoe zijn krachtige persoonlijkheid in 1688 uiteindelijk de tegenstand van Amsterdam wist te overwinnen en heel de Republiek, ook de regenten, zich tenslotte schaarde achter zijn tocht naar Engeland. Daarin zien we een van de hoogtepunten van zijn europees-protestantse missie. Hoe groot het risico van die tocht was en hoezeer ze het uiterste vergde van Willems diepgaand beraad, dat voortdurend ten grondslag lag aan zijn plannen, doet de moderne engelse historicus Carswell uit de doeken. Bij de oudere engelse historici als Macaulay en Trevelyan, aldus Carswell, the intervention of William seems a inevitable incident, rather than a extraordinary adventure which could only have been undertaken and carried to succes in a certain combination of European power politics.⁶⁾

Geyl vraagt zich ergens schuchter af of de voorstelling wel klopt volgens welke Willem zich verzette tegen het roomse Frankrijk in dienst van de zaak van het protestantisme. Hij stond nl. op betere voet met de Paus dan Lodewijk XIV en waar bleef, aldus Geyl, in Groens schema de Keizer, een van Willems grote bondgenoten? Die was toch ook rooms? Groen kende dat verwijt. Hij riep er in zijn tijd Macaulay tegen in het geweer die het een waar kunststuk noemde een beslissende slag uit te delen in het voordeel van het protestantisme en tegelijk de welwillendheid niet te verliezen van de regeringen die in het protestantisme een dodelijke ketterij zagen. Willem zag kans, aldus Macaulay, een kruistocht tegen het papisme te ondernemen met de goede wensen van bijna al de roomse regeringen van Europa en van de Paus zelf.

Het is opmerkelijk hoe gunstig Geyl oordeelt over de Spaanse successieoorlog. De Republiek bezette toen de Zuidelijke Nederlanden en dat komt Geyls ideaal van de eenheid der Nederlandse stam in het gewei. Domineerde echter in deze uitputtende krijg niet de staatkunde van Willem al lag hij al in zijn graf in de Westminster Abby in Londen? Bouwde de kleine kring van Uniestaatslieden onder Heinsius die vanwege de Republiek de oorlogsinspanning leidde, niet voort op de inzichten verkregen in de jarenlange omgang met de Stadhouder-Koning? Deze oorlog is in haar achtergronden niet denkbaar zonder de jaren van zwoegen van de Koning-Stadhouder die eraan vooraf gingen.

Tenslotte is het de moeite waard de orangistisch-calvinistische geschiedschrijving met de staatse school te confronteren op het punt

⁵⁾ *De Witten-oorlog, een pennestrijd in 1757.* In: Mededelingen Koninklijke Nederl. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 1953.

⁶⁾ John Carswell, *The descent on England*, Londen 1969, in the preface. Zie verder voor moderne engelse literatuur over de Koning-Stadhouder en zijn protestantse missie: Nesca Robb, *William of Orange*, I en II, 1962 en 1966; Stephen Baxter, *William III*, 1966 en Maurice Ashley, *The glorious revolution of 1688*, 1966.

van de patriottenstrijd. Het was een merkwaardige tijd, die pruijkenrijd met zijn patriottische vrijkorpsen. Het was een tijd van veel gerucht en veel getheoretiseer. Er begon zich een nieuwe tijd baan te breken. De Republiek was uitgeleefd. Ik vind het belangrijk, dat Groen, bij scherpe en diepgaande kritiek op de patriotse leerstellingen, daar oog voor had. Laat ik hem citeren: In het gansche staatswezen was ontaarding en afgeleefdheid. vormen zonder bezieling. Ontworteling nog niet, maar bederf in wortel en tak. Unie zonder unie, Statenverbond zonder verband; plaatselijke familieregering.⁷⁾ Groen zag scherp hoezeer het Oranjehuis in deze tijd onder de maat van zijn historische roeping bleef. „De stadhouders ijverden niet, om, geruggesteund door de natie, het overheerschend patriciaat binnen den omtrek van wettigen en wenschelijken invloed te beperken.”⁸⁾ De oorzaak van de ellende lag in de kerk. „Voor menig leerstuk werd met den omslag van geleerde rechtzinnigheid geijverd; maar een grootendeels verstorven kerk kon niet meer liefdevol en heiligend ingrijpen in de ontwikkeling der maatschappij. Even later schreef hij: Niet het geloof eener ijsskoude en onvruchtbare polemiek is het dat de kerk behoudt en de wereld overwint.”⁹⁾

Geyl heeft de patriottentijd in het laatste deel van zijn Stam uitvoerig en met verve beschreven. Zijn sympathie lag kennelijk bij de patriotten. Van Willem V valt inderdaad niet veel goeds te zeggen. Groen noemt hem zachtmoedig en lijdzaam. Deugden, ongetwijfeld, maar in die tijd waren andere kwaliteiten vereist. Het ging in de patriottentijd om de doorbraak van de nieuwe tijd en de aanpassing daaraan van de oude vormen. Vooral Van der Capellen, de leider van de beweging in de nieuwe tijd, komt bij Geyl goed uit de verf. Hij zegt van hem — en daarin hebben we tegelijk een goede typering van wat de patriotten wilden — „Hij was een hervormer, hij was een man met een visie. De natie, dat was voor hem geen fraze: de natie actief deelnemende aan de publieke zaak. zich vrij uitende in de pers en door petitie, aan haar stem door wapening en door de verkiezing van gecommiteerden kracht bijzettende.”¹⁰⁾ Wil men weten hoe de patriotten over de oude vormen dachten, men leze de proclamatie van Daendels toen hij in de winter van 1795 met de Fransen het land binnentrok: Schroomt niet de wapenen op te vatten en u te ontdoen van uw drosten, hoofdschouten, regters, ambtsjonkers, schouten, collecteurs, pachters en andere beulen en bloedzuigers. Soms krijgt men bij Groen de indruk, dat hij nog te dicht bij deze periode leefde om voldoende afstand te kunnen nemen om haar in historisch perspectief te zien. Hij zag wel scherp hoe theorieën als die over volkssouvereiniteit en menselijk redelicht, zich tenslotte keerden tegen de regenten zelf. Zij werden mét Oranje in 1795 van de kaart gevergd. Die ideeën maakten later de Bataafse Republiek onmachtig tot werkelijke opbouw. In dat opzicht is wat Geyl schrijft over de eindeloze discussies in de Nationale Vergadering van die Republiek, waarin tot walgens toe dezelfde argumenten werden herhaald, bijzonder leerzaam. Ze brachten tenslotte in Nederland de Franse tijd en toen was de schone droom van staats- en maatschappijhervorming uitgedroomd in conscriptie, tiërcing en annexatie.

5. Vaderlandse geschiedschrijving is niet los te maken van de confessionele visie op de verhouding van kerk en staat zoals die is vastgelegd in het ongeschonden artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.

Van grote historische betekenis is wat Gijsbert Karel van Hogendorp voor onze staat in 1813 tot 1815 deed. Het door hem gestichte Koninkrijk heeft het tot nu toe volgehouden. Hij had zelf nog de oude staatsmachinerie van de Republiek meegemaakt. Hij was als pensionaris van Rotterdam lid van de Staten van Holland geweest. Hij was een scherp beoordelaar van mensen en toestanden. Hij kreeg de historische kans voor de toekomst vast te leggen wat blijvende waarde had in de nieuwe tijd. Is er tenslotte in de feitelijke

⁷⁾ Groen van Prinsterer, *Handboek II*, ed. 1928, blz. 686.

⁸⁾ *A.w.*, blz. 465.

⁹⁾ *A.w.*, blz. 466.

¹⁰⁾ P. Geyl, *Geschiedenis van de Ned. stam*, III, 1958, blz. 145.

verhoudingen werkelijk zoveel veranderd vergeleken bij de tijd van de Republiek? Als er een krachtige stadhouder was of een krachtige raadpensionaris, bloeide het Gemenebest. Oranje was, als het zijn roeping verstond, een krachtig tegenwicht tegen de versplintering van de politiek in de vele regenten. Was het tijdens het Koninkrijk anders? Men moet de studie van G. Puchinger lezen over het einde van de coalitie of het tweede deel van dr De Jongs oorlogsboeken om te weten hoezeer Wilhelmina de regenten in de toom hield en het landsbelang deed domineren.

Men vraagt zich onwillekeurig af of de geschiedenis uitwegen en oplossingen kan wijzen in de actuele vraagstukken van deze tijd. Dat zal altijd wel een moeilijke zaak blijven. Er zijn in onze tijd verschijnselen die in verschillend opzicht een merkwaardige gelijkennis vertonen met de patriottentijd. Neem het door Groen uitvoerig beschreven recht van petitie. Hij omschreef het zo: bevoegdheid van elk, om, wat hij wil, te verzoeken of te eischen, en de regering voor te lichten door memorie, adressen en requesten. Men denke aan onze hearings en protestaties. Opvallend is wat Groen over de dictatuur van de communicatiemiddelen schreef. Courantiërs en nieuwsschrijvers, in plaats van eenvoudige gebeurde zaken te geven, oefenden een dictatorschap uit over al wat niet met hunne zinlijkheid en denkwijze overeenstemde.¹¹⁾ Neem ook de smaad die over Willem V werd uitgestort en de acties tegen ons vorstenhuis in de laatste jaren. Hier kom ik op terug op het begin. Vaderlandse geschiedschrijving is confessioneel bepaald. Het adagium van Groen: het Nederlandse Gemenebest is geboren uit de vrijheid voor de Gereformeerde Kerk God te dienen naar zijn Woord, behoudt zijn waarde. Wat was er van die enkele steden aan de mond van de grote rivieren en de smalle strook land in de landprovinciën daarachter geworden, indien zij niet door de eeuwen heen door het Huis van Oranje waren samengebonden in de strijd voor de vrijheid God te dienen naar zijn Woord? De Nederlandse Geloofsbelijdenis legt in artikel 36

getuigenis van deze visie af. Het is te betreuren dat de Gereformeerde Kerken in 1905 de bekende 21 woorden uit dit artikel hebben geschrapt. Men ging ze naar de letter en naar historische toepassing interpreteren in plaats van uit het Woord Gods. In dit artikel belee de kerk van de reformatie haar roeping tegenover de overheid en de gebondenheid van de overheid aan het Woord Gods. De roeping van de kerk tegenover de overheid realiseert zich niet alleen door het stemmen van de kerkleden als staatsburgers zoals Abraham Kuyper wilde. Dat was de moderne democratische gedachte geijkt op de reformatische traditie. De kerk heeft een eigen roeping tegenover de overheid. Dat heeft Hoedemaker destijds scherp gezien. Natuurlijk liggen de verhoudingen thans anders als bij de hoogtepunten uit het leven van de Republiek zoals wij die boven beschreven. De kerk heeft haar roeping in een geheel andere tijd en situatie dan destijds en hetzelfde geldt van de overheid. Er waren trouwens tijden dat de kerk van haar roeping tegenover de overheid, ook onder het bestel van de Republiek, weinig terecht bracht. Dat waren voor het Gemenebest geen goede tijden. Groen had daar oog voor. Hij schreef in zijn algemeen overzicht van de achttiende eeuw: een grootendeels verstorven kerk kon niet meer liefdevol en heiligend ingrijpen in de ontwikkeling der maatschappij. Staan we vandaag niet opnieuw in zulk een situatie? Ergens hebben kerk, theologie en vaderlandse geschiedenis alles met elkaar te maken! Die organische verhouding om een ouderwets woord te gebruiken, ligt vast in het ongeschonden artikel 36 N.G.B. Geve de Here dat door de zorgen en barre tijden die wij meemaken in het kerkelijke en politieke leven in Nederland, nog eens geborgen worde een hervegadering van de kerk der reformatie, het Nederlandse Gemenebest tot heil.

¹¹⁾ G. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, 1969, diss. V.U. Een interessant boek vanwege de gegevens over de rol die Koningin Wilhelmina speelde bij de verschillende kabinetformaties. Zij stak torenhoog boven het politieke spel der regenten uit.

¹²⁾ *Handboek II*, blz. 580. Groen citeert hier Kluit.

TE BERDE

Een nieuwjaarsgeschenk van Calvijn

Tot degenen aan wie Calvijn vanuit Genève zijn jarenlange zorg heeft gewijd, behoort ook de zo bekende Renata van Ferrara, de hertogin. Zij was van Franse afkomst, een dochter van koning Lodewijk XII van Frankrijk, maar door haar huwelijk met Hercules II werd zij hertogin van Ferrara. De stad ligt tussen Venetië en Bologna in Noord-Italië. Calvijn heeft een korte tijd aan haar hof doorgebracht — misschien maar een week of drie — kort voordat hij naar Genève reisde, om daar zijn levenswerk te beginnen. Waaróm hij naar Ferrara gereisd is, is niet met zekerheid bekend — het hof was toen een centrum van cultuur, maar het was ook een toevluchtsoord voor allen die om het geloof moesten vluchten. Maar in elk geval heeft Calvijn de gelegenheid te baat genomen om met Renata en haar hofdames de Schrift te lezen en haar in de ware leer te onderwijzen en te bevestigen, zoals Beza later schreef. Haar leven lang heeft Renata voor Calvijn bijzondere achting gehad. Ze heeft zware jaren gekend, haar leven is door grote diepten gegaan, maar al die tijd, — al was de ontmoeting maar heel kort geweest — is Calvijn deze vorstin blijven begeleiden, heeft hij haar gesteund, onderwezen, gesterkt, vermaand, soms ook gestraft. Het is verbazingwekkend hoe deze man bij al zijn dagelijks werk wel bijna dertig jaar lang allerlei dingen en mensen, ja ook de vorsten

en predikanten van het ene einde van Europa tot aan het andere heeft kunnen leiden. Bij een van zijn laatste brieven voegde hij nu wat hij noemt een nieuwjaarsgeschenk voor de vorstin. Het was een gouden munt of penning, die haar vader, koning Lodewijk XII, had laten slaan toen hij in oorlog geraakt was met de paus, Julius II. In het randschrift stond de spreuk: 'Ik zal de naam van Babylon verdelen', 'Perdam Babylonis nomen'. Het was 8 januari 1564. De brief was aan Renata gericht, die toen weer in Frankrijk verbleef, na het overlijden van haar man. Calvijn schreef aan het slot, nadat hij haar eerst in verschillende zaken raad gegeven had:

'Mevrouw, nu nog iets anders. Reeds lang heb ik het plan, om u met deze gouden penning te vereren. Vindt u het niet te vrijmoedig? Daar ik echter in twijfel was of u er zo een had, liet ik het tot nog toe na, want hij heeft alleen waarde voor u als u er nog geen bezit. Indien u dit stempel nog niet kent en u er prijs op stelt hem te houden, dan is dit het mooiste nieuwjaarsgeschenk dat ik u geven kan. Mevrouw, terwijl ik me zeer onderdanig in uw genegenheid aanbeveel, bid ik de Here God of Hij u onder Zijn bijzondere bescherming wil nemen en u in alle goed en zegen doen toenemen.'

Hoezeer deze koningsdochter, temidden van en vrijwel geheel roomse omgeving, midden in de strijd, deze geste van Calvijn verstaan en gewaardeerd heeft, blijkt uit haar antwoord, waarin zij hem bedankt voor dit nieuwjaarsgeschenk. Vooral als je iets weet van wat zij intussen in haar leven had meegemaakt, spreekt dat. Ze was nl. tevoren, nog tijdens haar

verblijf in Ferrare, door haar man, de hertog, een hard en goddeloos mens, een zoon van Lucretia Borgia (!) voor de inquisitie-rechtbank gedaagd en gevangen gezet, ze was toen in haar nood door de knieën gegaan, ze keerde ook weer op de weg van het geloof terug, maar werd toen door haar oudste zoon voor een keus gesteld: nu of rooms worden of het land verlaten — ze keerde toen naar Frankrijk terug, doch kwam daar midden in de brand van de Hugenotenstrijd terecht, ze moest aanzien dat haar eigen schoonzoon in Frankrijk de oorlogsfakkels aanstak, ze werd met opsluiting in een klooster bedreigd... Veel had deze vrouw meegemaakt. Ze heeft het gebaar van Calvijn verstaan en er als een dochter der reformatie op gereageerd. Ze antwoordde hem:

'Wat het nieuwjaarsgeschenk betreft, dat u mij hebt gezonden, ik verzeker u dat ik het met genoegen bekeken en aanvaard heb. Ik heb er nooit zo een gehad en ik heb er God voor gedankt dat wijlen de koning, mijn vader, zulk een zinspreuk aangenomen heeft. Indien God hem niet de genade gegeven heeft, haar uit te voeren, bewaart Hij het wellicht voor een van zijn afstammelingen, die zijn plaats vervult, om dit te doen.'

Hieruit blijkt wel wat haar begeren is geweest: Dat het Babylon van de afvallige wereld verbroken mocht worden. En dat ook haar geslacht dit mocht doen! Renata van Ferrara spreekt hierin nog nadat ze gestorven is. En zo is dat nieuwjaarsgeschenk van 1564 nog van belang — nl. om bij dezen voor 1971 eenzelfde wens te doen.

Velp. J. C. JANSE

Herinneringen aan (zee)dieren-van-voor-de-zondvloed in de Bijbel?

(3)

9. Ook bij **Psalm 89:10-13** bewegen de verklaringen zich tussen schepping en uittocht. Denkt men aan de schepping, dan is de moeilijkheid: de „overmoed” der zee (vs 10) en zijn „vijanden” die God heeft verstrooid (vs 11). Denkt men aan de uittocht, dan is de moeilijkheid waarom de dichter in vers 12 en 13 opeens over de schepping gaat spreken. J. Ridderbos, die voor de „scheppingsopvatting” pleit, erkent: „Intussen berust dit op een keuze, die we slechts aarzelend hebben gedaan” (a). Deze opmerking bewijst, hoe moeilijk men het zichzelf gemaakt heeft! Ook hier biedt de derde mogelijkheid een veel gemakkelijker oplossing.

a. Commentaar op de Psalmen II, pag. 380.

10. De Nieuwe Vertaling heeft hier: „(10) Gij heerst over den overmoed der zee; als haar golven zich verheffen, stilt Gij ze. (11) Gij hebt Rahab als een verslagene verbrijzeld, door uw sterken arm hebt Gij uw vijanden verstrooid. (12) Uwer is de hemel, uwer is ook de aarde; de wereld en haar volheid, Gij hebt ze gegrond, (13) het Noorden en het Zuiden, Gij hebt ze geschapen; Tabor en Hermon jubelen in uw naam.” Bij „verbrijzelen” moet men denken aan „iemand, die met geweld gedood werd, in vrede of oorlog, die niet de eer krijgt van een behoorlijke begrafenis, maar achteloos wordt weggegooid, bebloed en stinkend, een prooi van wilde dieren, hij wordt tot mest op het land, niet beweend, en ook geplunderd en verminkt; men loopt er ruw overheen” (a). Dit past heel goed bij wat we vinden in Ps. 74:13b-14, zie boven. We kunnen ons voorstellen, dat het de grote (zee)dieren bij de zondvloed zó is vergaan. Dat zij hier „vijanden” worden genoemd, ligt op hetzelfde vlak als het feit, dat in Gen. 6 sprake is van „reuzen” en „geweldenarij”. Mensen, dieren en planten, en niet te vergeten de zonde, namen zulke monsterachtige vormen aan dat alleen een wereldomvattende watersnoodramp daar een eind aan kon maken (b).

In dit verband krijgt de volgende opmerking van Francke een zeer bijzondere betekenis: in de oosterse mythen „treft ons, dat de overwonnen goden en draken niet de „schepping” van de wereld of de „ordening” van de „chaos”... tegenstaan, maar dat zij als goden VAN het WATER en als draken IN het WATER de gevestigde wereldorde willen verstoren, om wan-orde aan te richten. Ze worden dan ook bestreden en overwonnen (niet om de schepping te realiseren, maar) om de orde te herstellen en te handhaven” (c). Indien Francke op deze mijns inziens belangrijke conclusie was doorgeslagen, had hij van hieruit tot de verklaring kunnen komen, dat wij de Leviathan-Rahab-teksten in verband mogen brengen met de zondvloed. In de Heilige Schrift liggen de papieren van de „draken” namelijk precies zo! Alleen gaat het in de Bijbel niet om fantasie-wezens, maar grote dieren die werkelijk hebben bestaan! (d)

Vers 12 en 13 van Ps. 89 geven dan een beschrijving van de wereld zoals die uit Gods handen is gekomen, niet bij de schepping, maar na de zondvloed!

a. Omschrijving van Gunkel, geciteerd via B. Holwerda, Dictaat-exegese Psalm 89, pag. 38-39.

b. In Gen. 9:11 belooft God, „dat er geen zondvloed meer wezen zal om de aarde te verderven”. Als de zondvloed een regionale aangelegenheid was geweest, dan heeft God geen woord gehouden, zie Oost-Pakistan 1970. Alleen al op grond hiervan moeten wij aannemen, dat de zondvloed een wereldomvattende ramp is geweest.

c. De Reformatie, 34e jaargang, pag. 383. De opmerking tussen haakjes is van mij, J.H.V.

d. J. Ridderbos, Commentaar Psalmen II, pag. 260, denkt „toch het liefst aan grote zeedieren. Met Leviathan kan een speciaal soort hiervan zijn bedoeld.”

11. **Psalm 104:25-26** kan niet rechtstreeks met de zondvloed in verband gebracht worden. De vermelding van de Libanon, vs 16, wijst duidelijk op een situatie waarin Israël zich metterwoon in Kanaän gevestigd heeft.

In de Nieuwe Vertaling luidt dit gedeelte: „Daar is de zee, groot en wijd uitgestrekt, waarin gewemel is, zonder tal, kleine zowel als grote dieren; daar gaan de schepen, de Leviathan, dien Gij geformeerd hebt om er mee te spelen.” Is de Leviathan dan niet „verbrijzeld” bij de zondvloed, zie boven? Leeft hij nog, als Israël in Palestina woont?

Daar is het volgende op te antwoorden. In de eerste plaats: het woord dat door „spelen” vertaald is, heeft in twee van de drie gevallen een ongunstige bijbetekenis: lachen om, spotten met. Voor deze tekst wordt de betekenis „zijn spel drijven met” opgegeven. Vers 26 kan misschien betekenen: God heeft (had?, bij de schepping) de Leviathan geformeerd om (bij de zondvloed?) zijn spel met hem te drijven. Men lette op de vraagtekens! In de tweede plaats: vers 26 behoeft niet te betekenen, dat de dichter de Leviathan ook kan zien. Evenmin als hij de hele zee, die immers „groot en wijd uitgestrekt” is, kan zien. Evenmin als hij alle kleine en grote dieren, die immers „zonder tal” zijn, kan zien. Evenmin als hij alle schepen (? zie verklaringen) kan zien. Betekent dit, dat de Leviathan er „dus” ook niet (meer) is? De zee, de zeedieren en de zeeschepen zijn er wel, ook al zie je ze niet. Daarom, ten derde, nog eens het Monster van Loch Ness. Betekent de voorlaatste zin van § 7, dat het Monster er dus niet, of niet méér is? Ik dacht van niet. De bedoelde zin zegt namelijk over het al dan niet nu-nog-bestaan van het Monster helemaal niets. Evenmin behoeft vers 26 over het al dan niet nu-nog-bestaan van de Leviathan iets te zeggen.

Nu kan men vers 26 ook anders vertalen: „de Leviathan, dien Gij geformeerd hebt om er in (in de zee, namelijk) te spelen” (b). Maar ook in dat geval geldt wat hierboven werd opgemerkt.

a. Zie Gesenius-Buhl, S. 781; Koehler-Baumgartner, S. 918.

b. Zo b.v. de Statenvertaling en vele anderen. Kraus, II S. 714 daarentegen: de Leviathan is hier het „huisdier, waar Jahwe mee speelt.”

12. Veel belangrijker echter vind ik, dat de context duidelijk naar de zondvloed verwijst.

Vers 5: „Hij heeft de aarde op haar grondslagen gevestigd, zodat zij nimmermeer wankelt.” De uitdrukking „nim-

meer” is samengesteld uit: „niet” + „voor eeuwig en altoos”. Nu betekent „voor eeuwig en altoos” niet: van eeuwigheid tot eeuwigheid, maar: van een bepaald tijdstip af tot in een onafzienbare toekomst (a). En de vraag is dus maar: van welk tijdstip af wankelt de aarde niet meer? Van de schepping af? Zo is dit gedeelte wel dikwijls verklaard. Maar Ps. 104 gaat verder:

Vers 6: „De waterdiepte — Gij hebt haar als met een kleed bedekt, boven de bergen stonden de wateren”. Dit kan op de derde scheppingsdag slaan: „En God zeide: Dat de wateren onder den hemel op één plaats samenvloeien en het droge tevoorschijn kome; en het was also”, Gen. 1:9. Maar het lijkt beter te passen bij het zondvloedverhaal: „En de wateren namen geweldig sterk toe over de aarde, en alle hoge bergen onder de ganse hemel werden overdekt”, Gen 7:19. Vergelijk vers 20: „Vijftien el daarboven stegen de wateren, en de bergen werden overdekt”, en 8:4-5 „het gebergte Ararat” en „de toppen der bergen”.

Vers 7 beslecht het pleit ten gunste van de zondvloed: „zij vloten voor uw dreigen, zij haastten zich weg voor de stem van uw donder”. Evenals in Job 26 („dreigen”, „donder”) is in Ps. 104 sprake van een God, die boos is en die zijn wereld straft, vergelijk vers 35.

Vers 8: „bergen rezen op, dalen zonken neer op de plaats waar Gij hun grondslag hebt gelegd”. En hiermee zijn we terug bij vers 5: van het tijdstip van de zondvloed af tot in een onafzienbare toekomst ligt de aarde vast op haar grondslagen. (b)

Vers 9: „Gij hebt een grens gesteld, die zij niet overschrijden: zij zullen de aarde niet weer bedekken.” Deze gedachte kwamen wij reeds tegen in Job 26:10 en Ps. 74:17. Vers 9b past volledig in het kader van het „Noachietisch” verbond, Gen. 9:11, 15. Letterlijk vertaald staat er: „Zij zullen niet terugkeren om de aarde te bedekken”. Betreft men vers 5-9 op de schepping, dan zal men toch moeten zeggen: de wateren zijn wel teruggekeerd om de aarde te bedekken, bij de zondvloed namelijk. Betreft men dit gedeelte op de zondvloed, dan vervalt de hele moeilijkheid (c).

Men kan zich afvragen, of vers 29 en 32, en in ieder geval vers 30b en 35 („Gij vernieuwt het gelaat van den aardbodem”, en „De zondaren zullen van de aarde vergaan en de goddelozen zullen niet meer zijn”) geen herinneringen zijn aan de geschiedenis van de zondvloed.

Hiermee is natuurlijk niet bewezen, dat het Leviathan-vers 26 „dus” betrekking heeft op de tijd tussen schepping en zondvloed. Wel is hiermee verklaarbaar gemaakt, dat in Ps. 104 plotseling de Leviathan opduikt (!). De dichter is bezig met (de wereld na) de zondvloed en in dat verband denkt hij natuurlijk aan die „snelle, kronkelende slang”.

a. Het meest duidelijk is deze betekenis in Ps. 21:5 „Leven vroeg hij van U; Gij geeft het hem, lengte van dagen voor altoos en immer”. Niet aetern maar aevitern.

b. Rehwinkel, pag. 215: Gedurende de zondvloed, ruim een jaar lang, „golden de natuurwetten, die water, getij en golfbeweging regeren en het proces, dat de resten van de antediluviaanse bergen en heuvels sloopte en de landmassa's, die uit de terugwijkende wateren opdoken, afslepen, ging voort.” Volgens R. de Vaux heeft de zondvloed „precies een zonnejaar” geduurd; Hoe het oude Israël leefde, I, pag. 334.

c. Een verwijzing naar de zondvloed, verdedigend of afwijzend, vond ik alleen bij de Kanttekenaars, Spurgeon, Valetton en Kraus.

(wordt vervolgd)

Verbetering: § 8, regel 1 staat: „vers 22”, moet zijn vers 12.

J. H. Veefkind - Krommenie

concreet koers en e.o.

De redactie ontving enige nummers van het nieuw reformatoerisch politiek jongerenorgaan „Concreet” (niet: Konkreet!). Een briefkaart naar postbus 285 te Groningen en u ontvangt inlichtingen over en proefnummers van dit orgaan.

Concreet wil zich niet, zoals veel jongerenbladen, links opstellen. Integendeel, het wil tegen deze eenzijdig linkse informatie tegenwicht bieden.

Ik wil dit initiatief niet afkraken, maar ik voel me evenmin geroepen om te gaan juichen.

Hoeveel bezwaar men ook heeft tegen de eenzijdige linkse informatie, is er geen bezwaar tegen eenzijdig rechtse informatie? Is eenzijdig rechtse informatie misschien beter dan linkse informatie?

Geen van beide lijkt mij aan voldoende betrouwbare informatie te voldoen.

Het verschijnen van „Concreet” staat echter allermint op zichzelf. Het is een uiting van een beweging, die wel het twintigste eeuwse Reveil genoemd wordt. Een beweging, die zich ook uit in een blad als „Koers” en in de Evangelische Omroep.

In dit verband kan het zinvol zijn te letten op de Reveilbeweging van de vorige eeuw waar de namen van Bilderdijk, Da Costa e.a. aan verbonden zijn.

Het is opvallend, dat Groen van Prinsterer bepaalde uitingen van dit Reveil scherp bestreden heeft. Tegenover het beginsel van de revolutie stelde hij het Evangelie als beginsel en grondslag voor de politieke en maatschappelijke activiteiten. Dáárom noemde hij zich anti-revolutionair en niet kontra-revolutionair. Tegen deze laatstgenoemde stroming heeft hij zich juist scherp verzet.

Groen bestreed niet in de eerste plaats de daad van de revolutie, nog veel minder de vele vruchten, die de revolutie met zich mee gebracht had, hij bestreed de **beginselen** van de revolutie. Hier komt een verschil tussen Groen en o.a. Bilderdijk in naar voren. Laatstgenoemde gooide de revolutiebeginselen, de revolutionaire daden en de verbeteringen die deze in veel opzichten met zich mee gebracht hadden, op een hoop. Er behoorden mensen tot het Reveil, die doorsloegen naar de andere kant. Zij waren kontra-revolutionair volgens Groen en alsóódanig konservatief.

Groen van Prinsterer beschouwde het revolutionairisme en het reaktionairisme als takken van dezelfde stam. Daarom heeft Groen zich lange tijd niet met verschillende mensen van het Reveil kunnen verenigen. Wat bijvoorbeeld Da Costa vaak moedig betoogde, kwam in veel gevallen neer op zuiver reaktionairisme. Ook De Clercq heeft

zich tegen bepaalde denkbeelden van Da Costa verzet.

Groen van Prinsterer wilde een overtuigd christen en evangeliebelijder zijn en hij wilde de verbeteringen die de Franse Revolutie met zich mee gebracht had, niet zonder meer afkeuren. Hij wist heel goed, dat de toestanden in Frankrijk vóór de revolutie onhoudbaar waren. Daarom: anti-revolutionair!

Het is dan ook onjuist om i.v.m. Groen en de anti-revolutionaire richting te werken met etiketten „progressief” of „konservatief”.

Daar gaat het niet om. Het gaat om de christelijke beginselen zonder meer, het daaraan vast houden en vorm geven in de praktijk.

In dit verband nog een paar opmerkingen over de vaak misbruikte en verkeerd begrepen woorden van Groen van Prinsterer: „in isolement ligt onze kracht”. Dit „isolement” betekende niet meer en niet minder dan: vast houden aan eigen beginselen. Het betekende geen afzondering van andere richtingen of afwering van samenwerking met anderen. Integendeel. Het impliceerde dat juist, maar het behoud van eigen overtuiging en zelfstandigheid.

De negentiende-eeuwse tegenstelling tussen kontra- en anti-revolutionair, lijkt me niet onbelangrijk i.v.m. de genoemde uitingen van het tegenwoordige reformatoerisch Reveil. Het is van wezenlijk belang om in antwoord op de uitdagingen van onze tijd niet door te slaan naar de kontra-revolutionaire of reaktionaire kant.

Het is niet zo moeilijk om met een of andere nieuwe stroming in zee te gaan en je zelf vooral progressief te noemen. Het is evenmin moeilijk om zonder meer vast te houden aan: „zo hebben we het altijd gedaan”, „zo is het altijd geweest” en door anderen terecht konservatief genoemd te worden.

Op elk terrein doen zich vernieuwingen voor. Soms zijn het verbeteringen, soms niet. Bepaalde gedragslijnen, gewoonten en normen, die men gedurende vele jaren voor onveranderlijk heeft versleten, blijken nieuwe vormen te krijgen. Dit brengt voor verschillende mensen een gevoel van onzekerheid met zich mee, hoewel het op zichzelf helemaal niet verontrustend hoeft te zijn. Deze mensen zijn echter gauw geneigd te zeggen: „waar blijven we”. Tegen bepaalde nieuwe zienswijzen hebben ze op zichzelf misschien geen bezwaar, maar zeggen ze dan: als je er een keer mee begint... je weet nooit waar het op uit loopt... ik ben zo bang dat... en meer van dit soort argumenten.

In dit verband ben je soms geneigd te vragen: „Zijn christenen bange mensen? Zijn ze geborneerd? Hebben gereformeerden per definitie oogkleppen voor?”

In de praktijk blijkt het helaas maar al te vaak zo te zijn.

In principe ben ik echter overtuigd van het tegendeel!

Voor een christen kan het dilemma progressief—konservatief niet bestaan. Hij is christen, hij heeft een eigen uitgangspunt en een eigen kijk op de wereld om hem heen. Christenen die zich door allerlei stromingen laten meeslepen, spreiden m.i. een inhoudloze progressiviteit ten toon. Anderen, die hun christen-in-de-wereld-zijn evenmin reële inhoud weten te geven, die voornamelijk tegen het verleden leunen en zich achter bange argumenten verschuilen, kunnen terecht konservatief genoemd worden. Hoezeer men bepaalde ontwikkelingen i.v.m. de demokratisering, de maatschappijkritiek, de theologische en medische ethiek ook afwijst, daarmee zijn ze er niet. Integendeel, dan begint het pas.

Het kan gebeuren, dat men in bepaalde verschijnselen een tendens naar voren ziet komen die men volkomen afwijst en verontrustend vindt. Maar waarachtige bijbelse verontrustheid en konservatisme zijn bepaald niet hetzelfde!

Het is niet de bedoeling een beoordeling van de verschillende uitingen van de tegenwoordige Reveilbeweging te geven. Dit lijkt me ook nog niet goed mogelijk. Ik maak dus slechts enige opmerkingen van terzijde.

Tijdens het lezen van „Concreet” kon ik me niet aan de indruk onttrekken dat verschillende artikelen in dit blad getuigen van een nogal reaktionaire inzet. Van verschillende artikelen in „Koers” en van enkele E.O.-uitzendingen kreeg ik dezelfde indruk.

Bepaalde persoonlijke geloofsgetuigenissen en zoetige, zgn. „christelijke” liedjes maakten op mij een dwaze indruk.

Men begrijpe mij goed. Ik misken de goede artikelen en uitzendingen niet. Het lijkt me ook hard nodig, dat het appèl van een reveil regelmatig gehoord wordt. Elke uiting van een echt bijbels reveil is daarom toe te juichen, maar een reformatoerisch reveil is iets heel anders dan politiek en maatschappelijk konservatisme. Dit laatste moeten we ons niet laten opdringen.

Als het reveil uit de reaktionaire hoek moet komen, hoeven wij daar niet veel van te verwachten. Het geeft de „buitenwacht” slechts de indruk, dat bijbelgetrouwe christenen op politiek en maatschappelijk terrein reaktionair en een beetje onbenullig zijn.

Wij lazen dezer dagen in de krant

een gesprek van de kerkredacteur van het Friesch Dagblad met dr Arntzen, die zijn ambt van predikant bij de Gereformeerde Kerk van 's-Gravendeel op zondag 17 januari neerlegde.

De 58-jarige gereformeerde predikant dr M. J. Arntzen, die zondagmiddag zijn gemeente meedeelde, dat hij zijn ambt neerlegde om des gewetens wil, is nog wel lid van de Gereformeerde Kerk in zijn woonplaats.

Hij weet nog niet, wat hij zal gaan doen. Hij heeft in ieder geval geen enkel contact gelegd met een andere kerk, zo vertelde hij ons. Binnenkort zal bij de Amsterdamse uitgever Buijten en Schipperheijn een brochure, getiteld „Een gewetenszaak”, verschijnen, waarin hij zijn stap nader toelicht.

Dr Arntzen vertelde ons, dat hij graag had willen blijven getuigen, maar dat hij haast geen weerklank meer vond. „Komt men in kerkelijke vergaderingen op voor het gereformeerd belijden, dan blijkt het vaak, dat men alleen staat in de discussie. Achteraf, na de vergadering, komen afgevaardigden vertellen, dat ze er ook zo over dachten als wij, maar dat men er tegen op ziet voor het onvervalste gereformeerd belijden uit te komen”.

Dat is voor dr Arntzen een bewijs, dat een verkeerde richting het roer in de Gereformeerde Kerken in handen heeft genomen. Het werd hem onmogelijk, om tegen een steeds sterker wordende stroom van bijbelkritiek en vernieuwing haast alleen op te moeten roeien.

Collecten

Een zeer moeilijk punt voor hem was, dat hij enerzijds zich gedrongen voelde te getuigen tegen de zijns inziens verkeerde ontwikkeling en anderzijds het kwaad moest steunen via de voorgeschreven collecten voor de theologische faculteit van de V.U., voor Kampen, voor het landelijke jeugdwerk en het werelddiakonaat.

Bijna de hele theologische faculteit van de VU, een groot deel van de Theologische Hogeschool te Kampen, de jeugdleiding, de redactie van jeugdbladen als Risico en Combo, zijn totaal ongereformeerd, meer vrijzinnig dan orthodox, en geporteerd voor revolutie en dienstweigering. Het werelddiakonaat steunt revolutionaire bewegingen met geld van gereformeerde mensen, aldus dr Arntzen.

H. E. S. Woldring - Amsterdam

De ongereformeerden hebben zich in onze kerken binnengedrongen, aldus dr Arntzen. Eerst vroegen ze: och, verdraag ons toch, maar nu gedragen ze zich als heer en meester. Zij die getrouw zijn aan de belijdenis worden buiten spel gezet.

Voor zijn gemeente 's-Gravendeel vindt dr Arntzen het bijzonder jammer. Hij heeft deze gemeente bijna negentien jaar met grote vreugde gediend en de verhoudingen waren altijd goed. Maar hij is tot de overtuiging gekomen, dat men niet mag zeggen: in vele plaatsen gaat het nog wel goed. Zeker, er is nog een trouwe bijbelvaste kern. Maar die is ingekapseld in een verkeerd geheel.

„Er wordt een geheel legioen predikanten opgeleid in modernistische, horizontalistische en revolutionaire geest. En deze jaren binnen enkele jaren op de kansels van gemeenten, die nu nog rechtzinnig zijn. Vele rechtzinnige gemeenten zijn al totaal omgezet.”

Bezetting

Dr Arntzen: „We leven als in de jaren 1940-1945, toen ons land bezet werd door vreemde overheersers. Nu zijn de kerken overvallen en worden meer en meer geleid door mensen, die vreemd staan tegenover het schriftuurlijk belijden en een synthese willen aangaan met de tijdgeest. En zoals in de oorlog verzet noodzakelijk en geboden was, is in deze situatie verzet een onontkoombare eis”.

Dat was voor dr Arntzen niet mogelijk, zonder de jarenlange goede menselijke verhoudingen in gemeente en classis te verstoren. En „menselijkerwijs gesproken” is de strijd voor de waarheid binnen de Gereformeerde Kerken na de zwarte week van 2-6 november een uitzichtloze zaak geworden.”

Het is voor de 's-Gravendeelse predikant onbegrijpelijk, hoe de synode in Sneek toen heeft kunnen spreken van fundamentele overeenstemming in belijden, terwijl aan alle kanten het geloof van de gemeente ondermijnd wordt.

Het streven om de verschillende delen bij elkaar te houden, was op zichzelf lofwaardig, maar moest wel mislukken, omdat ijzer en leem niet te verenigen zijn.

De mening van prof. Kuitert, zoals die in het Friesch Dagblad te lezen was, dat hij zich niet in het minst door de synode veroordeeld acht, bevestigde dr Arntzen in de juistheid van zijn besluit. Ook de VU-dissertatie van de Amsterdamse studentenpredikant H. Wiersinga over de verzoening (eveneens gepubliceerd in het Friesch Dagblad) acht hij een droevig teken aan de wand.

Het is hem niet bekend, of er meer predikanten zijn, die zijn voorbeeld zullen volgen. De een vindt het ogenblik van gaan sneller gekomen dan de ander. Hij respecteert evenwel iedere verontruste, die binnen de Gereformeerde Kerken blijft strijden, en is van plan hun werk te blijven steunen.

Advies

Wel adviseert hij alle verontrusten, de collectezak te laten passeren, als het gaat om „besmette” doeleinden en de kerkelijke bijdrage op te zeggen of te verminderen met zulk een percentage, als ervan besteed wordt voor steun aan de Wereldraad en revolutionaire doeleinden.

Ook dient men de prediking te mijden van hen, die op de kansel bijbelkritiek of maatschappijkritiek oefenen, die ageren tegen de overheid, die de prediking misbruiken om antimilitarisme te propageren.

„Mijd de prediking van allen, die de kern van het evangelie niet brengen, die de oproep tot geloof en bekering nalaten en het verzoenend lijden en sterven van Jezus en Zijn opstanding uit de doden niet centraal stellen”.

In dat geval adviseert hij een andere dominee in de omgeving op te zoeken, of als dat niet mogelijk is, het gastlidmaatschap van een „bijbelgetrouwe kerk” aan te vragen.

„Stuur uw kinderen”, zo zegt hij, „niet naar ontrouwe predikanten ter catechisatie, maar onderricht ze liever zelf, of als dat niet mogelijk is, zend ze naar predikanten van kerken, waar de belijdenis gehandhaafd en de Schrift geëerbiedigd wordt.”

DE GRONDSLAG DER VRIJE UNIVERSITEIT

Op een vergadering van de Vereniging voor Geref. Hoger Onderwijs waarvan de V.U.

uitgaat en die op 6 februari a.s. zal worden gehouden zal de kwestie van de grondslag der V.U. aan de orde komen. Deze kwestie kwam reeds aan de orde op de vergadering in Deventer in juni vorig jaar. Met name de emeritus-hoogleraar D. Nauta vroeg toen om nader beraad. Directeuren hebben voorgesteld de oude formulering (gereformeerde beginselen) te vervangen door een nieuwe formule, waarin als grondslag wordt aangenomen 'het evangelie van Jezus Christus, dat naar de openbaring in de Heilige Schrift de mens in zijn gehele leven roept tot de dienst en de verheerlijking van de ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest, en daarin tot dienst aan de medemens’.

Voorts wordt op 6 februari de mogelijkheid van 'postaal stemmen' besproken. In het dezer dagen verschenen blad van de vereniging wordt het voorstel om postaal stemmen mogelijk te maken gemotiveerd met een verwijzing naar de relatief geringe deelname van verenigingsleden aan de algemene vergadering. Die geringe deelname wijst volgens het VU-blad niet direct op ongeïnteresseerdheid, omdat velen eenvoudig niet in de gelegenheid zijn de vergaderingen te bezoeken.

De vraag dringt zich, deze woorden lezend: Zal de V.U. ophouden een gereformeerde universiteit te zijn? Of, beter gezegd: heeft ze reeds opgehouden dat te zijn en is ze, geheel in overeenstemming met de geest des tijds, een algemeen christelijke geworden? Vlak voor zijn dood zei Kuyper dat zijn universiteit „nog in de band van voorheen” leefde.

Neemt dat nu een eind? En komt de geringe belangstelling voor deze universiteit inderdaad voort uit het gemis aan gelegenheid de vergaderingen van de genoemde vereniging te bezoeken? Hadden de „mannenbroeders” vroeger toen er nog geen achturige werkdag en geen vrije zaterdag bestond daartoe meer gelegenheid? Of is misschien de liefde voor het „Geloofsstuk”, zoals Kuyper de V.U. noemde, verflauwd, omdat zij die haar moeten dragen steeds onverschilliger worden voor het schone doel waartoe deze inrichting in 1880 werd opgericht?

KERKNIEUWS

Beroepen: te Oostelijk-Flevoland (Dronten): ds L. W. G. Blokhuis te Wezep; te Ureterp-B: ds R. Hoogsteen te Enumatil; te Lutten-Gransbergen-B: ds P. Deddens te Rozenburg; te Apeldoorn-B: ds W. G. de Vries te Helpman; te Assen-B, Blija-Holwerd-B en Emmen-B: ds H. J. Begeman te Drogeham; te Hoogkerk-B: ds M. Brandes te Hengelo.

Bedankt: voor Den Helder-B: ds J. Bomhof te Bergentheim; voor Drachten-B: ds A. Jagersma te Goringen-Oost; voor Zwijndrecht-Grote Lindt-B: ds J. de Feijter te Hoogezand-Sappemeer; voor Zevenbergen-Bergem op Zoom-B: ds P. Deddens te Rozenburg; voor Burlington (Can.): ds S. S. Cnosson te Alkmaar.

Ds P Dekker — Op 20 december 1970 vond de bevestiging en intrede plaats van Candidaat P. Dekker te Kampen als predikant van Zaanstreek-Centrum. Als zijn bevestiger trad op ds J. Stuij te Middenmeer (Wieringermeer). Ds Dekker bediende bij zijn intrede het Woord uit Efeze 6:10-20.

Het adres van ds P. Dekker blijft voorlopig: Visseringstraat 53, Kampen, tel. 05202-5724.

Ds J. M. Kroes — Ds J. M. Kroes te Arnhem is aan de gevolgen van een hem overkomen auto-ongeluk overleden. Hij bereikte de leeftijd van 69 jaar. Hij diende de kerken te Tienhoven (1929-1932), en sinds 1932 tot zijn emeritaat in 1966 de gemeente van Dalfsen. Na zijn emeritaat vestigde ds Kroes zich te Arnhem, waar hij met een deel der gemeente buiten het verband kwam te staan.

Christelijke Gereformeerde Kerken — De classis Zwolle van de Christelijke Gereformeerde Kerken, heeft de kerken te Kampen-O-Flevoland en Zwolle toestemming verleend tot kanselruil met de Gereformeerde Kerken (buiten verband) ter plaatse.

Redactieleden

Ds H. Amelink, Prof. dr H. J. Jager, D. W. L. Milo, Prof. C. Veenhof, Ds G. Visee, H. E. S. Woldring

Adres van de Redactie

Ds H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.), tel 0 1843 - 232.

Gereformeerde Persvereniging „Opbouw”

secretaris-penningmeester: W. Kaper, van Lynden van Sandenburglaan 16, Utrecht. Tel. 0 30 - 711450. Giro 448367.

Administratie abonnementen:

Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220, Zeist. Tel. 0 3404 - 12452.

Abonnementprijs

f 15,— per jaar (bij vooruitbetaling) Zeist. Giro 233117.
Advertentieprijs ... 20 ct per mm.
Familieberichten ... 15 ct per mm.

Leerdam — De classis Dordrecht-Gorinchem (binnen verband) heeft in haar vergadering van donderdag 14 januari jl. uitgesproken, dat zij de kerk van Leerdam (ds P. Veldstra en ds W. Vis) niet langer kan ontvangen als wettige kerk. Zolang in Leerdam de ambten nog niet opnieuw zijn ingesteld, worden nu voor de „dolerenden” kerkdiensten belegd door de genabuurde kerk van Gorinchem (binnen verband).

Zwartsluis — Het Gerechtshof te Arnhem heeft bij arrest van 23 december 1970 uitspraak gedaan in het geschil tussen enerzijds de Gereformeerde Kerk te Zwartsluis (binnen verband) praeses O. Visscher en scriba J. Stam en anderzijds de Gereformeerde Kerk te Zwartsluis (buiten verband) praeses ds W. Bax en scriba H. Stam.

De kerkeraad bestond destijds uit ds Bax, drie ouderlingen en twee diakenen. De kerkeraad besloot ds Bax schorsingswaardig te verklaren en zich te wenden tot de nabuurlingkerkeraad te Vollenhove-Cadoelen. Laatstgenoemde kerkeraad weigerde evenwel mede te werken aan een schorsing. De kerkeraad van Zwartsluis besloot toen ds Bax voorlopig te schorsen. Dit leidde tot een breuk in de kerkeraad waardoor tegenover elkaar kwamen te staan enerzijds de brs O. Visscher, J. Stam en R. Lingeman en anderzijds ds W. Bax, H. Stam en J. de Winter.

De laatste drie, zich stellende op het standpunt dat zij vormden de kerkeraad van Zwartsluis dagvaardden de brs Visscher c.s. voor de President der rechtbank te Zwolle.

Deze oordeelde dat ds Bax ten onrechte was geschorst en wees de kerkelijke goederen toe aan ds Bax c.s.

Het Hof te Arnhem vernietigde dit arrest. Ook het Hof achtte de schorsing van ds Bax ongeldig, doch daarom is ds Bax c.s. nog niet gerechtigd een procedure tegen de brs Visscher c.s. aan te spannen omdat nu de kerkeraad feitelijk in twee gelijke delen uiteen was gevallen, een meerderheidsbesluit ontbrak. Het Hof vernietigde het vonnis van de President en veroordeelde de Gereformeerde Kerk vertegenwoordigd door ds W. Bax c.s. in de kosten, in eerste instantie begroot op f 200,— en in hoger beroep op f 1156,10.

Het Hof deed nog geen uitspraak over de vraag welke kerk thans moet aangemerkt als de voortzetting van de kerk te Zwartsluis. Wel oordeelde het Hof op het voetspoor van het arrest van de Hoge Raad van 30 januari 1959 (conflict in de Gereformeerde Kerk van Opende; ook toen viel de kerkeraad „in twee gelijke delen” uiteen!) dat voor de beantwoording van deze vraag een belangrijk criterium zou kunnen zijn „welke groepering is blijven leven in het verband hetwelk de Gereformeerde Kerk te Zwartsluis voor de scheuring met andere kerken onderhield.”

ADRESSEN

Tilburg. Het adres van de nieuwe scriba luidt: J. van Groos, Norbertusstraat 5, Tilburg, tel. 04260-70479. **Oosterbeek-Wolfheze:** Adres scriba: Nieuwland 90, Oosterbeek, tel. 08307-5262.

Heden nam de Heere tot Zich onze innig geliefde man, vader, grootvader, broer en zwager

REINIER KOK

in de ouderdom van 81 jaar.

Psalm 121.

- Luntenen: J. H. Kok-Viveen
- Rotterdam: J. Hoogsteen-Kok
- W. Hoogsteen
- Vreeswijk: C. Pitlo-Moffie
- G. J. Pitlo
- Haarlem: E. W. Koen-Kok
- P. Koen
- en kleinkinderen

Luntenen, 19 januari 1971
Bejaardencentrum, Honskamperweg 4

De teraardebestelling heeft plaats gehad op zaterdag 23 januari jl. op de algemene begraafplaats te Luntenen.

Psalm 68 : 10 (Oude berijming)

Door een ongeval ging in tot de vreugde van zijn Heere, naar Wien hij in een trouwe ambtsdienst velen de weg heeft gewezen, Zijn dienstknecht, mijn lieve man, onze onvergetelijke vader en opa

JOHANNES MARTINUS KROES
Emeritus-predikant der Gereformeerde Kerken

op de leeftijd van 69 jaar.

- Arnhem: G. J. Kroes-Spakman
- Maassluis: E. A. Koning-Kroes
- Z. J. Koning
- Velp (Gld.): A. G. Kiezebrink-Kroes
- H. Kiezebrink
- Eindhoven: G. J. Mulder-Kroes
- C. W. Mulder
- en kleinkinderen

Arnhem, 20 januari 1971
Wildenborghlaan 34 (5)

De begrafenis heeft plaats gehad op maandag 25 januari jl. op de begraafplaats „Heiderust“ te Worth-Rheden.

De wijkgemeente Dalfsen van de Vrijg. Geref. Kerk van Zwolle geeft kennis van het plotseling overlijden van

DS J. M. KROES,

die van 1932 tot 1966 de Geref. Kerk van Dalfsen in grote trouw heeft gediend.

Openb. 14 vers 13

Zalig de doden die in de Here sterven van nu aan.
Ja zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten en hun werken volgen met hen.

H. Bollemaat
P. van der Vegt

De kerkeraad van de Gereformeerde Kerk van Katwijk geeft met droefheid kennis van het overlijden van

DS J. M. KROES

Hij verrichtte hulpdiensten in onze gemeente. Zijn grote trouw en blijmoedige inzet waren kenmerkend voor hem.

God trooste zijn vrouw en kinderen in dit grote verlies.

Namens de kerkeraad:
A. J. van Raalte, praeses
J. Ippo, scriba

Katwijk, 27 januari 1971.

ONDERWIJZERSOPROEP
MIDDENMEER (Wieringermeer)

Het bestuur van de Chr. Nat. School vraagt in verband met de benoeming van een der collega's tot hoofd, per 1 mei of zo spoedig mogelijk daarna

EEN ONDERWIJZER

Nieuwe leermiddelen.
Mooie 6-mans school.
Woning (geen flat) uiteraard beschikbaar.

Middenmeer is een mooi polderdorp met uitstekende verbindingen met Alkmaar, Amsterdam en Leeuwarden.

Brieven graag aan: F. C. Hoogteijling, h.d.s.;
Schoolpad 1, Middenmeer, tel. 02270-428.

Korr. gevr. m. eenv. vrouw ± 50-60 j.
Eenv. meisje z. korr.vriend ± 25-40 j.
Algem. ontw. meisje z. korr.vriend ± 25-45 j.
Br.: Geref. KORR.KLUB, Postbus 58, Den Helder

In mooi Drente
vlak bij bos en heide,

TE HUUR VOOR VAKANTIE

KAMER en KEUKEN

met kookgelegenheid.

Telefonische inlichtingen 0 5919 - 2273

DE Geref. KORR. KLUB, Postbus 58, Den Helder;
zoekt dames- en heren-leden in alle leeftijden.

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404 - 12452

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukwerk

ELISABETHBODE

nu al bijna veertig jaar
een vertrouwd begrip!

Voor het **KERSTNUMMER** van de Elisabethbode was een oplage van 361.000 exemplaren (jawel: driehonderd eenenzestig duizend!) nóg te klein...

Het kleurige **PAASNUMMER** is in voorbereiding!

Het thema wordt:

WAT EEN DAG...!

Als u nu metéén bestelt, kunt u er tenminste zeker van zijn dat u niet achter het net vist!

De prijs?

Niet meer dan een dubbeltje per nummer – bij aantallen nóg goedkoper... en u hoeft zelfs geen verzendkosten te betalen!

Een positief christelijk
weekblad dat uw vertrouwen
waard is!

een uitgave van de

STICHTING ELISABETHBODE

Tuinstraat 1 – Lochem
Telefoon 05730 - 2770

Ons vakantie reisplan 1971

OOSTENRIJK

Een unieke jongerenreis naar het Bregenzerwald van 12-21 juli. De boerderij van de fam. Flatz in het bergdorp Schwarzenberg geeft ons volop gelegenheid van deze kampeerreis te genieten. De prijs bedraagt 275 gld (all in).

Aanmelden bij de reis/kampeerder J. Wijnsma,
Langgrousterwei 296 A, Ooster Nijkerk, tel. 05192 - 293.

ITALIE

Een gezellige vakantiereis in Limone met vele mogelijkheden tot excursies o.a. Venetië en Verona.

Deze volledig verzorgde hotelreis naar het Gardameer, staat open voor jongeren, alleenstaanden en echtparen.

Duur van de reis 13 dagen. Vertrek 12 juli, thuiskomst 24 juli.

Prijs 450 gld (all in).

Folders op aanvraag.

Inlichtingen Ds S. Wijnsma, Zaan 21, Zwolle, tel. 05200 - 32064.